

S&D 1 2025

S O C I A L I S M E
D E M O C R A T I E

DORPSHUIS GROENONDERHOUD

THEATERTJES HULP AAN JONGEREN

SPORTVERENIGING ENERGIE TOESLAG

DAGBESTEDING OUDEREN TRAPLIFT

BIBLIOTHEEK HUISHOUDELIJKE HULP

BEGELEIDING WERKLOZEN ZWEMBAD

COLLECTIEVE ZORGVERZEKERING EN

INKOMENSONDERSTEUNING MINIMA

BUURTBUS CULTUURACCOMODATIES

SPEELPLAATS MUZIEKSCHOOL

ONDERSTEUNING VERDUURZAMING

**Bezuinigen
om te bezuinigen!**

Een uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, wetenschappelijk bureau voor de sociaal-democratie
Verschijnt zes maal per jaar

Redactie

Paul de Beer
Meike Bokhorst
Wout Cornelissen
Patricia Dinkela (*eindredactie*)
Janneke Holman (*eindredactie*)
Ruud Koole
Marijke Linthorst
Annemarieke Nierop (*hoofdredeactie*)
Arjan Reurink
Merel van Rooy
Rick Stegeman
Vera Vrijmoeth
Bram van Welie

**De redactie verwelkomt
bijdragen ter beoordeling.
Kopij graag toezenden
per e-mail naar send@wbs.nl**

Redactieadres

Wiardi Beckman Stichting
Theresiastraat 13
2593 AA Den Haag

E-mail send@wbs.nl

Vormgeving

Jaap Swart

Abonnementen

Bel 06 206 12 852,
mail info@vangennep-boeken.nl
voor een abonnement of kennis-
makingsnummer of meldt u zich
aan via het formulier op
www.vangennep-boeken.nl.

Uitgever

Uitgeverij Van Gennepe
A-Lab, Overhoeksplein 2
1031 KS Amsterdam
info@vangennep-boeken.nl
06 206 12 852

Abonnementsprijzen per jaargang

- ▶ Student/aio/oio/Jong WBS/Jonge Socialisten: € 25
- ▶ Particulier Nederland: eerste jaar € 40,50, daarna € 84,50
- ▶ Instelling Nederland: € 164,50
- ▶ Proefabonnementen: € 15 voor 3 nummers
- ▶ Particulier buitenland: € 147,50
- ▶ Instelling buitenland: € 175,50
- ▶ Losse nummers € 17,50

S&D online

Gratis voor abonnees
Niet abonnees betalen € 2 per maand (per maand opzegbaar)
Aanmelden via send@wbs.nl

© 2025 Uitgeverij Van Gennepe

*Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

Bezuinigingen, sociaal-democratie en mijnbouwschade

De bezuinigingen die het rijk in 2026 aan gemeenten oplegt, zijn onrechtmatig. Gemeenten zouden aan de rechter kunnen voorleggen of het rijk niet gedwongen moet worden zich aan zijn eigen normen te houden. Net als met stikstof is gebeurd. Dat stelt Douwe Jan Elzinga in deze special van S&D over het 'ravijnjaar 2026'.

Verder in dit nummer een interview met Silja Häusermann over *Beyond Social Democracy*, het belangrijkste (en dikste) boek van de afgelopen decennia over de sociaal-democratie. Sarah de Lange sluit zich aan bij de conclusie van Häusermann dat sociaal-democratische partijen hun electorale verlies niet kunnen goedmaken door strenger te zijn op migratie. Zij doen er daarentegen verstandiger aan juist een duidelijke linkse koers te varen. Ook Josse de Voogd schrijft over de afbrokkelende steun aan linkse partijen, maar anders dan Häusermann en De Lange richt hij zich in zijn analyse vooral op Nederland. 'De oorzaken hierachter zijn ingewikkelder dan een simplistisch links-rechts verhaal.'

Gerrit Dijkstra en Frits van der Meer besluiten het nummer met een vurig pleidooi om te zorgen dat alle burgers die schade hebben door gas-, kolen- of zoutwinning beter hun recht kunnen halen. Nu is er alleen een toegankelijke procedure voor schadeclaims rond het grote Groninger gasveld.

Annemarieke Nierop

Hermen Hoek en Marc van Osch zijn werkzaam als docent Nederlands op de OSG Hugo de Groot in Rotterdam. Met Vrijmipo bezorgen zij poëzie op bijzondere en onvermoede plekken.

‘**W**instwaarschuwing’ is misschien wel het meest ridicule woord dat het neoliberalisme onze taal heeft geschonken: een beursgenoteerde onderneming waarschuwt haar aandeelhouders dat de *winst* gaat tegenvallen. Om de nabije toekomst te lezen kennen we tevens jaarprognoses, ‘full body scans’, exitpolls, buienradars en ‘expected goals’ om te weten wat ons te wachten staat. Nu, dat kan dus ook met een koekoek.

Atanas Daltsjev werd in 1904 geboren in Salonika (het huidige Thessaloniki); toentertijd een kosmopolitische stad, waar Turken, Bulgaren en Grieken woonden en waar nazaten van uit Spanje gevluchte joden tot ver in de twintigste eeuw de meerderheid van de bevolking vormden. De belangrijkste taal die er gesproken werd was het Joods-Spaanse Ladino.

In dit (proza)gedicht keert de dichter terug naar deze stad van zijn jeugd. Daltsjevs gedichten kenmerken zich door sober en helder taalgebruik met overdenkingen over tijd, herinneringen, liefde en dood. Na de Tweede Wereldoorlog publiceert Daltsjev – toch al niet bepaald een veelschrijver getuige zijn verzameld werk dat uit 74 gedichten bestaat – twee decennia lang geen poëzie omdat het communistische regime in Sofia zijn werk ‘te bourgeois’ en ‘te pessimistisch’ vindt. Deze periode, waarin de dichter weigert zich te conformeren aan de socialistisch-realistische normen, wordt in Bulgarije ‘Daltsjevs stilte’ genoemd.

Wat de gedachten van Atanas Daltsjev zouden zijn over een vinding als de *Muggenradar*, een werkelijk onmisbare app die de verwachte muggenactiviteit weergeeft, laat zich goed voorspellen.

De koekoek

Ik begrijp de mensen niet die
bij waarzeggers en helderzienden gaan
en met bonen en horoscopen
trachten te ontdekken wat hen wacht
in de komende dagen. Welke vertroosting
of welke zin vind je in het beleven
van wat je weet? Het geheimzinnige boek
van het leven dienen wij immers
blad na blad te lezen, enkel hopen,
zonder vooraf te kijken. En wie,
gegrepen door onzuivere nieuwsgierigheid
of door duivelse stoutmoedigheid, verlangt
het gordijn der dagen op te tillen
om het beeld te zien van het lot,
vindt niet het leven, maar de dood.

Als kind liep ik in Salonika in de lente vaak
met mijn oma voorbij de Turkse kazernes.
Achter de hoge, gele muren pakten zich,
ordeloos en onrustig, als voor een storm,
de wolken van de bomen samen. Ik weet nog

dat daar altijd het roepen van een koekoek
klonk. En omdat men mij verteld had
dat koekoeken voorspellen hoeveel
jaar je nog te leven hebt, vluchtte ik
met mijn handen op mijn beide oren weg
om de voorspelling niet te horen van die
onmenselijke stem, onzichtbaar en angstwekkend,
in de dichte duisternis van het loof.

Atanas Daltsjev (1904–1978)

Uit: Tijdschrift voor Slavische Literatuur (nr. 78, 2017)

Vertaling: Raymond Detrez

Ombuigingen

Gemeenteraden in heel het land maken zich deze weken op om te praten over 'ombuigingen' voor de gemeentebegroting van 2026. Zodra bezuinigingen zo worden aangeduid, weet je dat het serieus is. Die bezuinigingen op gemeenten zijn ingezet door het VVD/D66/CDA/CU-kabinet Rutte 4 toen het geld nog over de plinten klotste. Iedereen verwachtte daarom dat het uiteindelijk wel los zou lopen met die bezuinigingen.

Na de afgelopen jaren van klungelbeleid zit onze economie er heel wat minder rooskleurig uit, maar nog steeds kan niemand uitleggen waarom het noodzakelijk is zo ongenadig hard te bezuinigen. Toch zet het huidige PVV/VVD/NSC/BBB-kabinet de uitholling van onze lokale voorzieningen voort.

Bij mij in het dorp staan niet alleen het zwembad, de muziekschool, het theatertje, het jongerenwerk, het welzijnswerk en de bibliotheek op het punt kapot gekort te worden. Ook wordt voorgesteld de collectieve zorgverzekering en de inkomensvoetstuk voor minima alleen nog toegankelijk te maken voor mensen met een inkomen tot bijstandsniveau. Voor de hardwerkende Nederlander die net boven bijstandsniveau verdient, is werken dan niet meer lonend. Het zal leiden tot meer mensen in de bijstand. En door stijgende armoede zal de druk op jeugdzorg en sociaal werk toenemen. En wat kost eigenlijk een voedselbank?

De lokale politiek is niet voor watjes. Mondige burgers zullen – met de gemeenteraadsverkiezingen in zicht – het zwembad waarschijnlijk weten te redden, maar over de rest van de voorzieningen ben ik somber. De neiging de handdoek in de ring te gooien is soms groot. Vooral omdat ik bij veel van mijn mederaadsleden van

partijen met 'hart voor het dorp' weinig problemen bespeur met de kaalslag die gaande is.

Het is zeker geen apolitieke afweging, deze mega-bezuinigingsoperatie. En niet alleen doordat bepaalde bezuinigingen taboe verklaard worden (in Heiloo zijn dat asfalt en villawijken). Maar ook subtieler, door voor zaken waar het college niet van af wil alleen schijn-bezuinigingen in te boeken.

Want een bezuinigingspost in de begroting opnemen klinkt hard, maar kan ook boterzacht zijn. De verwachte stijging van de coa-lonen van ambtenaren duidelijk te laag inschatten bijvoorbeeld. Of inboeken dat preventief beleid het gebruik van jeugdzorg op stel en sprong zal doen slinken. Of veronderstellen dat het de gemeente volgend jaar wel zal lukken minder externen in te huren.

ANNEMARIEKE NIEROP

Directeur Wiardi Beckman Stichting, gemeenteraadslid in Heiloo

En dat is wellicht ook wel de beste strategie in deze situatie: onzin bezuinigingen beantwoorden met onzin-bezuinigingsvoorstellen. Voorstellen die op papier de begroting voor 2026 sluitend zullen maken, maar waarvan we allemaal weten dat ze op de daadwerkelijke uitgaven weinig effect hebben. In 2027 zien we dan wel weer verder.

Ik denk dat ik bij de komende raadsvergadering als bezuinigingspost voorstel dat onze vergrijsde bevolking in 2026 door gebrek aan ondersteuning thuis massaal in een verzorgingshuis wordt opgenomen (of bij hun kinderen gaat inwonen). Dan geeft voldoende lucht in de gemeentebegroting om al die andere bezuinigingen die de realiteit wel raken, te schrappen.

Interview met Silja Häusermann

‘Weten sociaal-democraten wel wat hun **electoraat** is?’

Het dominante narratief over de historische achteruitgang van de sociaal-democratie is fout, stelt de Zwitserse politicologe Silja Häusermann. ‘Sociaal-democratische partijen verloren geen kiezers omdat ze te veel opschoven, maar omdat ze zich te weinig aanpasten aan de nieuwe sociologische realiteit van de kennissamenleving van vandaag’.

WIM VERMEERSCH

Hoofdredacteur Samenleving & Politiek

Recent verscheen *Beyond Social Democracy. The Transformation of the Left in Emerging Knowledge Societies*, uitgegeven bij Cambridge University Press, van de Zwitserse politicologe Silja Häusermann en de in de Verenigde Staten gevestigde Duitse politicoloog Herbert Kitschelt. Het is niets minder dan het belangrijkste academische boek van de afgelopen decennia over de sociaal-democratie. De Belgische politicologe Ruth Dassonneville, die eraan meewerkte, noemt het 'de referentie voor eenieder die in de komende jaren de sociaal-democratie wil bestuderen'.

Beyond Social Democracy toont met een karnenvracht data aan wat de verkiezingsstromen zijn geweest in zes Europese landen, aan wie sociaal-democraten kiezers verloren, wie nog hun kiezers zijn en welke strategische opties sociaal-democraten hebben in het licht van hun electoraat in de kennissamenleving van vandaag. 'Het dominante narratief over de historische achteruitgang van de sociaal-democratie is gewoonweg fout,' stelt Silja Häusermann in een gesprek via Teams.

Hoe is dit boek tot stand gekomen?

'In 1994 schreef mijn collega Herbert Kitschelt het referentiewerk *The Transformation of European Social Democracy*. Dit was het eerste boek dat de historische achteruitgang van de sociaal-democratie linkte aan de sociologische veranderingen in onze samenleving: samen met de achteruitgang van de arbeidersklasse en de industriële samenleving, zagen we de opkomst van de nieuwe middenklasse en meer hooggeschoolde jobs in de diensteneconomie.

Die analyse was toen relatief nieuw, maar ook nogal speculatief gezien de rudimentaire data. In 2019, precies een kwarteeuw later dus, contacteerde Herbert Kitschelt me met de vraag of we zijn stellingen konden verifiëren met

---

nieuwe data en betere methodes. Dit boek is het resultaat van vijf jaar academisch werk. (*lacht*) Dat klinkt indrukwekkend, maar was gezien de drukke agenda van alle onderzoekers vooral een moeilijk proces met weinig tijd en veel op-onthoud.'

Hoe gingen jullie te werk?

'We konden veel verschillende soorten data combineren en kregen zo een goed zicht op het sociaal-democratische electoraat. Zo gebruikten we paneldata om kiezers over een langere periode te volgen. We analyseerden grootschalige, comparatieve data doorheen alle Europese landen en stelden een unieke survey op in zes verschillende landen: Oostenrijk, Zwitserland, Duitsland, Denemarken, Zweden en Spanje. Wat opvalt is dat we over de verschillende gegevensbronnen en landen heen overal tot gelijkaardige conclusies komen.'

Laten we die conclusies van naderbij bekijken, want ze werpen een nieuw licht op de historische achteruitgang van de sociaal-democratie.

'De meeste sociaal-democratische partijen verloren in de afgelopen dertig tot veertig jaar ruwweg de helft van hun electoraat. Toch bestaan er hardnekkige misverstanden over die historische achteruitgang.

Ten eerste werd de achteruitgang van sociaal-democratische partijen vaak geïnterpreteerd als een achteruitgang van links in het algemeen. Dit klopt niet. Dit was een crisis van de sociaal-democratie, niet van links. Het algemeen kiezersaandeel van links is niet gedaald, wel verdeeld over verschillende partijen.

Dit brengt ons bij een tweede hardnekkig misverstand. Namelijk dat de achteruitgang van de sociaal-democratie te wijten was aan een exodus van de arbeidersklasse naar extreemrechts.

Omdat in afgelopen periode ook veel centrumrechtse kiezers naar extreemrechts trokken, was de aanname dat veel van die arbeiders daar ook onderdak vonden. Deze diagnose, gevoed door prominente stemmen zoals de Franse filosoof Didier Eribon in zijn boek *Terug naar Reims* (2018), klopt gewoonweg niet.'

Wat is dan wel gebeurd?

'Sociaal-democratische partijen verloren kiezers aan alle kanten, dat zeker. Van geen enkele partij wonnen ze meer kiezers dan dat ze eraan verloren. Een echte electorale crisis, dus. Maar het grootste deel kiezers verloren ze aan andere linkse partijen, met name aan groene, radicaal-linkse en sociaal-liberale partijen, daarna gevolgd door centrum- en centrumrechtse partijen, en slechts in laatste instantie aan extreemrechtse partijen. Onze data in de zes landen zijn daarover heel duidelijk.

Vandaag is de dertigjarige fysiotherapeut in Berlijn een veel realistischere SPD-kiezer dan de mijnwerker in het Ruhrgebied

Het dominante narratief over de historische achteruitgang van de sociaal-democratie is fout. Vaak lezen we dat de sociaal-democratie kiezers verloor omdat ze te veel opschoof – te veel richting het centrum over economische kwesties en te veel richting progressieve standpunten over culturele kwesties – en dat ze dat cash betaald kreeg met het verlies van de arbeidersklasse aan extreemrechts. Neen, het lijkt erop dat sociaal-democratische partijen eerder kiezers verloren omdat ze zich te weinig aanpasten aan de

nieuwe sociologische realiteit van de kennissenleving van vandaag.’

Wat is die nieuwe sociologische realiteit?

‘Onze samenlevingen zijn enorm veranderd. De werkgelegenheid in de industriële sectoren viel in de afgelopen decennia in West-Europese landen terug van meer dan 30% tot 10%-15%. Tegelijk kregen we een enorme expansie van de diensteneconomie met vooral kennisjobs. De sociaal-democratische partijen die dit al vroeg begrepen, en deze nieuwe electoraten van hoog-opgeleide middenklassers begonnen aan te spreken, hebben dan ook iets beter gepresteerd.’

Aan welke sociaal-democratische partijen denkt u dan?

‘Veel Scandinavische sociaal-democratische partijen integreerden al vroeg zowel een linkse economische als een progressieve culturele agenda in hun programma. Het was niet of-of, maar en-en. Ook in mijn land, Zwitserland, maakte de sociaal-democratische partij SP al in de jaren tachtig de expliciete keuze om nieuwe bewegingen, zoals de vrouwen- en de milieubeweging, in het sociaal-democratische discours te integreren.

Een tegenvoorbeeld is SPD in Duitsland. Die bleef sterk georiënteerd op de industriële arbeider. Een paar jaar geleden spraken we voor dit boek met leden van SPD. Toen we hen vroegen wie zij dachten dat nu eigenlijk hun typische kiezers waren, antwoordde de eerste die sprak: de mijnwerkers. Dat was absurd. Er zijn minder dan drieduizend mijnwerkers in Duitsland. Weten sociaal-democraten wel wat hun electoraat is? Vandaag is de dertigjarige fysiotherapeut in Berlijn een veel realistischere SPD-kiezer dan de mijnwerker in het Ruhrgebied.

Dit laatste blijkt ook uit onze data: vraag aan linkse kiezers in Duitsland wie antwoorden biedt op kwesties als milieu, gender, Europese

Een van de grote lessen uit ons boek is dat er voor sociaal-democratische kiezers geen trade-off bestaat tussen de economische en culturele breuklijn

integratie en migratie, dan zullen zij zeggen: de groenen. In Zwitserland geldt dit enkel voor milieu. Voor alle andere kwesties denken linkse kiezers in eerste instantie aan de sociaal-democraten, omdat de partij de nieuwe onderwerpen al vroeg omarmde.’

Is er ook geen generationeel aspect aan de historische achteruitgang?

‘Absoluut. Sociaal-democratische partijen kenden hun groei in het tweede deel van de twintigste eeuw. De gemiddelde leeftijd van de sociaal-democratische kiezer in West-Europa ligt boven de zestig jaar. Een aanzienlijk deel van de kiezers verdwijnt gewoonweg, omwille van mortaliteit.’

Waarom is de sociaal-democratie niet populair bij millennials?

‘Voor veel linkse millennials zijn groene en sociaal-liberale partijen hun eerste keus. Voor hen zijn culturele kwesties als migratie, gender en klimaat even belangrijk als economische kwesties. Terwijl oudere kiezers eerder gesocialiseerd zijn met het belang van herverdeling en de uitbouw van de welvaartsstaat.

En als je met achttien jaar een eerste keer groen stemt, is de kans groot dat je dat blijft doen voor de rest van je leven. Al is ook dat laatste aan het veranderen. Vroeger waren groene partijen uitdagerspartijen. Vandaag valt dat comparatief voordeel deels weg omdat ze steeds

---

meer deelnemen aan de macht en omdat groene thema's steeds meer deel uitmaken van de normale politiek.'

Vallen kiezers van sociaal-democratische partijen te vergelijken met leden van vakbonden?

'De data in ons boek zijn duidelijk: de omkering van het linkse electoraat van arbeiderskiezers naar middenklassekiezers heeft vakbonden net zo hard getroffen. Vakbonden mobiliseren vandaag vooral middenklasseleden en steeds meer vrouwen. Ook het wijdverspreide idee dat vakbondsleden economisch links en cultureel conservatief zijn, klopt dus niet.'

Laten we springen van de analyse naar de oplossing. Wat moeten sociaal-democratische partijen dan doen om electoraal weer succesvol te zijn?

'De hoogdagen van 40% stemaandeel zijn definitief voorbij. De groene, sociaal-liberale en extreemrechtse partijen gaan niet meer weg. Maar een stabilisering van het electoraat moet zeker mogelijk zijn. In ons boek onderscheiden we vier strategische scenario's voor sociaal-democraten: de links-nationalistische koers, de centrum-koers, en een oud-linkse en nieuw-linkse koers.'

Het eerste scenario, de links-nationalistische koers, lijkt vandaag in opmars. Veel sociaal-democratische partijen kiezen voor welvaartschauvinisme. Ze pleiten nog wel voor herverdeling, maar vooral binnen de nationale gemeenschap in de hoop kiezers op rechts te winnen.

'Vooreerst is het belangrijk aan te stippen dat de links-nationalistische koers van sociaal-democraten, zoals we die zien in onder andere Denemarken, nog altijd héél ver weg staat van het discours van extreemrechts. Maar uit onze data

blijkt dat er wel degelijk significante risico's verbonden zijn aan de links-nationalistische strategie. Men kijkt alleen naar de potentiële winsten, niet naar de backlash.'

Wat is de backlash?

'Met een links-nationalistische koers versterkt en legitimeert je het anti-immigratiediscours van extreemrechts. Om nieuwe kiezers aan te trekken, werkt deze strategie slechts tot op bepaalde hoogte en op korte termijn. Ze maakt sociaal-democratische partijen aantrekkelijker voor sommige centrumrechtse en rechtse kiezers. Tegelijk aliëneert het op lange termijn het linkse kernelectoraat dat niet akkoord gaat met zo'n koers. De data in het boek zijn duidelijk: over verschillende verkiezingen heen verliezen sociaal-democratische partijen meer kiezers aan groene en sociaal-liberale partijen dan dat ze er winnen op rechts.'

Veel sociaal-democratische leiders zeggen dat ze met zo'n koers extreemrechtse kiezers kunnen terughalen.

'In het boek onderzochten we de waarschijnlijkheid dat een bepaalde kiezer voor een bepaalde partij zou kunnen stemmen in de toekomst. Wat blijkt? De overlap tussen het electorale potentieel van extreemrechtse en linkse partijen is heel klein.

Kijk, extreemrechtse partijen in landen als België, Zwitserland en Oostenrijk zijn al decennialang politiek actief. Ze hebben een trouw electoraat. Dat zijn niet gewoon proteststemmen. Hun kiezers zijn meestal erg overtuigd over wat ze willen: minder immigratie. Het is onrealistisch dat sociaal-democraten hen overhalen met een links-nationalistische koers. Zeker omdat veel extreemrechtse partijen nu ook meer linkse standpunten innemen inzake economische kwesties.'

De tweede strategische optie voor sociaal-democraten in het boek is de centrum-optie.

‘Een shift naar het centrum inzake economische kwesties is al even riskant. In het boek noemen twee van onze auteurs dit mechanisme ‘catch and release’: je vangt kiezers in het centrum, maar je verliest er andere op links. Op korte termijn kan de balans misschien wel positief zijn. Maar in het centrum bouw je geen trouw electo-

Dat de arbeiders die nog voor sociaal-democratische partijen stemmen conservatief zouden zijn, is een misvatting

raat. Dit zijn geen geëngageerde kiezers. Ze zijn weer weg zodra het moeilijk wordt. Terwijl je wel geëngageerde, progressieve kiezers verliest op links.’

Wisten we dit niet al na het Derde Weg-experiment begin de jaren 2000, met Tony Blair, Gerhard Schröder en Wim Kok?

‘Zeker, maar dit wordt nu bevestigd door onze data in de zes onderzochte landen. Wat blijkt? In de eerste verkiezing na de shift richting het centrum kan de balans tussen winst in het centrum en verlies op links nog positief zijn, maar dat verandert vanaf de tweede verkiezing na de shift. Je kan natuurlijk argumenteren dat de kiezers die sociaal-democratische partijen verliezen wel op links blijven. (*fijntjes*) Dus als het doel is om het linkse veld te vergroten, dan moeten sociaal-democratische partij zich inderdaad in het centrum positioneren. Maar voor de partij zelf is het op de lange termijn geen winnende strategie.’

Oké, sociaal-democraten voeren dus best geen links-nationalistische en centrum-koers. Wat is dan wel de meest gunstige strategie?

‘Een combinatie van oud-linkse en nieuw-linkse strategieën lijkt de beste kansen te bieden om het kiezersaandeel te stabiliseren, misschien zelfs om het opnieuw te doen groeien.’

Wat zijn oud-linkse en nieuw-linkse strategieën?

‘Oud-linkse strategieën leggen de nadruk op economische kwesties, zoals pensioenen, fiscaliteit, een sterke overheid, maar ook op goede scholen, investeringen in gezondheidszorg, enzovoort. Zeg maar de traditionele herverdelingsagenda. Nieuw-linkse strategieën gaan eerder uit van een meer progressieve visie op culturele kwesties zoals gender, klimaat, integratie, enzovoort.

Een van de grote lessen uit ons boek is dat er voor sociaal-democratische kiezers geen trade-off bestaat tussen de economische en culturele breuklijn. Het sociaal-democratische electoraat wil zowel linkse economische standpunten als progressieve culturele standpunten.’

Sociaal-democratische partijen schieten zichzelf in de voet door zich cultureel progressief te profileren, zo luidt nochtans gemeenzaam de analyse.

‘Dat blijkt niet uit onze data. Het kernelectoraat van sociaal-democraten — en ik herhaal, dat zijn vandaag vooral geschoolde middenklassekiezers — stemt evenveel voor een inclusieve, open samenleving die minderheden beschermt, als voor hogere pensioenen en herverdeling. Onze data suggereren dat linkse standpunten over economische kwesties en progressieve standpunten over culturele kwesties de voorkeuren van de kiezers het best weerspiegelen.’

Maar kan je hiermee een antwoord geven op de zorgen van de meer laaggeschoolde kiezers, die sociaal-democratische partijen ook nog steeds hebben?

'Dat de arbeiders die nog voor sociaal-democratische partijen stemmen conservatief zouden zijn, is nog zo'n misvatting. Natuurlijk is het zo dat gemiddeld genomen iemand met een laaggeschoold profiel de neiging heeft om conservatiever te zijn dan iemand met een hooggeschoold profiel. Maar het West-Europe-

De overlap tussen het electorale potentieel van extreemrechtse en linkse partijen is heel klein

se electoraat is nu al verschillende decennia verdeeld in electorale kampen. Laaggeschoolde kiezers die vandaag nog steeds sociaal-democratisch stemmen, zijn niet tegen meer gendergelijkheid of een open samenleving. En als ze dat al zouden zijn, dan stemmen ze toch voor sociaal-democraten omdat linkse economische kwesties meer doorslaggevend zijn in hun stemkeuze.'

Hoe hebben jullie deze claim onderzocht?

'In de zes landen confronteerden we laaggeschoolde en hooggeschoolde sociaal-democratische kiezers met oud-linkse en nieuw-linkse claims. Ook wij verwachtten duidelijke trade-offs: dat hooggeschoolde en jonge sociaal-democratische kiezers voorstander zouden zijn van een progressieve migratiestandpunten en dat laaggeschoolde sociaal-democratische kiezers dat niet zouden zijn. Wat blijkt? Die laatste staan er eerder onverschillig tegenover. Ze duwen hen alleszins niet weg van sociaal-democratische partijen.

Omgekeerd speelt een soortgelijke logica. Je zou denken dat hooggeschoolde sociaal-democratische kiezers met goede salarissen moeite zouden hebben met meer herverdeling en hogere belastingtarieven, maar ook dat is niet zo. Culturele kwesties blijken voor hen gewoon meer doorslaggevend in de stemkeuze.'

Welke sociaal-democratische partijen hebben deze oud-linkse en nieuw-linkse strategieën succesvol gecombineerd?

'Zoals ik al zei, de Zwitserse sociaal-democratische partij SP. Ook de Spaanse PSOE is sinds José Zapatero die weg ingeslagen, ook als reactie op Podemos. In Oostenrijk voerde de nieuwe partijleider van SPÖ, Andreas Babler, campagne met zowel een oud-linkse strategieën over herverdeling als nieuw-linkse strategieën over migratiekwesties en vrouwenrechten. Ook in Italië volgt de nieuwe partijleider van Partito Democratico, Elly Schlein, deze koers. Al is dat in een land als Italië, met nog veel arbeiders en kleine of middelgrote ondernemingen minder evident.'

En de Duitse SPD?

'Die is nu ongeveer door alle strategieën gegaan, behalve misschien de links-nationalistische. Dat is wellicht deel van het probleem. SPD hield lang vast aan de oud-linkse strategie. Onder Gerhard Schröder volgde de partij dan een centrumstrategie, waarna ze met Sigmar Gabriel opnieuw een oud-linkse arbeiderspartij werd.

De verkiezingscampagne van 2021 onder Olaf Scholz was interessant: het programma combineerde oud-linkse en nieuw-linkse strategieën, dat werd uitgedragen door een centrumkandidaat. SPD won geen stemmen, maar scoorde voldoende om de regering te leiden.'

Hoe ziet u de toekomst voor sociaal-democraten?

‘Er is geen weg terug. De samenleving is veranderd en de linkerkant gefragmenteerd. De andere linkse partijen gaan niet meer weg. Sociaal-democraten moeten er niet alleen naar streven de grootste te zijn op links. Het zou goed zijn mochten ze die fragmentatie niet louter zien als een bedreiging, maar ook als een opportuniteit om allianties te vormen met andere linkse partijen.

Er is een gebrek aan bewustzijn over wat het betekent om sociaal-democraat te zijn en wat het electoraat is. Sociaal-democraten vechten voor de hele samenleving, voor zowel laag- als hogeschoolden. Dat zit in hun dna. En die beide groepen bereik je best met een combinatie van oud-linkse en nieuw-linkse strategieën: links op economische kwesties, maar ook progressief op culturele kwesties.’

Dit interview verscheen eerder in Sampol.

Radicaal-rechts succes en het verlies van de sociaal-democratie

Achter de zorgen over immigratie en identiteit van radicaal rechts populistische kiezers gaan vaak sociaaleconomische ontwikkelingen schuil. Sociaal-democratische partijen hoeven niet voor een harde immigratiekoers te kiezen om voor deze mensen iets te kunnen betekenen.

SARAH DE LANGE

Hoogleraar politiek pluralisme aan de UvA

Radicaal-rechtse partijen in West-Europa worden steeds groter en daarmee invloedrijker. Sinds de covid-pandemie is de electorale steun voor veel radicaal-rechtse partijen toegenomen en behalen zij doorgaans meer dan twintig procent van de stemmen. In enkele landen wordt radicaal-rechts op dit moment zelfs door 25 tot 30% van de kiezers gesteund en is daarmee de grootste politieke partij.

Zo behaalde het Rassemblement National (RN) in Frankrijk 29% van de stemmen en de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) uit Oostenrijk 28% van de stemmen bij de nationale parlementsverkiezingen in 2024. In eerdere jaren wisten ook de Zwitserse Schweizerische Volkspartei (SVP) en de Italiaanse Fratelli d'Italia (FdI) vergelijkbare scores te behalen. De winst van de PVV bij de verkiezingen van 2023, waarbij de partij 23,5% van de stemmen kreeg, is dus niet uitzonderlijk.

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat zorgen om immigratie en identiteit enerzijds en politiek wantrouwen anderzijds, de voornaamste redenen zijn voor een stem op populistisch radicaal-rechts.¹ Ook het succes van de PVV tussen 2006 en 2023 kan deels door deze facto-

ren verklaard worden.² Op basis van deze kennis denken sommige sociaal-democraten dat radicaal-rechts populistische kiezers teruggewonnen kunnen worden door een strengere koers op immigratie en integratie te varen. Zij pleiten daarbij vaak voor het Deense model, waarin strenge (sociaaleconomische) voorwaarden aan bijvoorbeeld gezinshereniging worden gesteld.

Hoogleraar Silja Hauserman legt in dit nummer van S&D haarfijn uit waarom deze koers niet succesvol zal zijn. Deze is namelijk gebaseerd op de foutieve aanname dat sociaal-democratische partijen en masse kiezers aan radicaal-rechts zijn verloren en dat deze kiezers terug zijn te winnen met een 'light' versie van de radicaal-rechte agenda. Uitgebreid wetenschappelijk onderzoek, mooi samengevat in het rapport *Left Behind by the Working Class? Social Democracy's Electoral Crisis and the Rise of the Radical Right*, laat overtuigend zien dat deze strategie gedoemd is te mislukken. Het overgrote deel van de kiezers die de sociaal-democratie de rug toekeerden bevindt zich nu bij partijen die progressief of links zijn.³

Ook in Nederland is dit het geval. De PvdA heeft in het verleden maar in beperkte mate kiezers verloren aan LPF, PVV, en FvD. Bij verkiezingen waarin radicaal-rechts populistische partijen het goed deden en de PvdA juist minder, verloor de partij vooral kiezers aan D66, GroenLinks, en de SP.⁴

De lange termijn electorale achteruitgang van het 'links-progressieve' blok komt onder andere voort uit complexere kiezersbewegingen waarbij kiezers over een langere periode, waarin meerdere nationale verkiezingen plaatsvinden, van links naar rechts verhuizen. Bijvoorbeeld van PvdA naar SP en vervolgens naar PVV of van PvdA naar D66 en vervolgens naar VVD. Ook speelt generationele vervanging een rol. Dit is wanneer nieuwe generaties kiezers, die meer

belang hechten aan culturele standpunten, oudere generaties kiezers vervangen die meer om sociaaleconomische kwesties geven.⁵

Kiezers terugwinnen

Kiezers 'terugwinnen' van radicaal-rechts populistische partijen zou dus niet het streven van sociaal-democraten moeten zijn. Het gaat om kiezers die zij nooit zijn verloren, die culturele opvattingen hebben die strijdig zijn met sociaal-democratische principes over gelijkheid, en die door hun diepgewortelde politiek wantrouwen sowieso niet snel op een gevestigde partij zouden stemmen.

Bovendien lopen sociaal-democraten het risico dat zij hun huidige achterban van zich vervreemden als zij voor een strengere migratiekoers kiezen. Hun huidige electoraat, en potentiële stemmers die het sociaal-democratische gedachtegoed aansprekend vinden, hebben immers links-progressieve opvattingen en voelen zich ook aangetrokken tot partijen als Bij1, D66, Denk, GroenLinks, de SP en Volt.

Het is belangrijk voor sociaal-democratische partijen om de komende jaren een duidelijk linkse koers te varen

Deze constatering betekent niet dat de sociaal-democratie niets voor radicaal-rechts populistische kiezers kan betekenen. Achter de zorgen om immigratie en identiteit en het politiek wantrouwen van deze kiezers gaat namelijk een complex geheel aan zowel sociaaleconomische als culturele grieven schuil.⁶ Bovendien verschillen de oorzaken van een stem op radicaal-rechts populistische partijen tussen groepen burgers en hun leefomgevingen sterk.⁷

Door meer aandacht te hebben voor de sociaaleconomische grieven die achter het succes van het radicaal-rechts populisme schuilgaan, en door meer aandacht te besteden aan de sociaaleconomische omstandigheden waarin radicaal-rechtse populistische kiezers leven, kunnen sociaal-democraten hen uitzicht bieden op een betere toekomst. Er is geen enkele garantie dat dit stemmers op radicaal-rechtse partijen naar linkse politieke partijen zal doen afbuigen, maar de sociaal-democratie is altijd opgekomen voor kwetsbare groepen in de samenleving, ook als ze niet tot het eigen electoraat behoren.

Sociaaleconomische zorgen

Om meer nuance aan te brengen in ons begrip van steun voor radicaal-rechts populisme is het in de eerste plaats belangrijk oog te hebben voor de groepen burgers die gemiddeld genomen vaker op populistisch radicaal rechts stemmen. Wie zijn zij, en wat is hun motivatie? Uit onderzoek blijkt dat het onder meer gaat om burgers met een praktische opleiding, burgers wonend op het platteland of in de 'regio', en burgers die niet deel zijn van klassieke maatschappelijke structuren zoals de vakbond of de kerk.

Ook zijn radicaal-rechts populistische partijen verhoudingsgewijs succesvol onder productiewerkers, kleine zelfstandigen, en agrariërs.⁸ Daarnaast zijn deze partijen nog altijd populairder onder mannen en is steun voor hen de afgelopen jaren het sterkst gestegen onder burgers in de leeftijdscategorie 18 tot 50 jaar.⁹

Een van de achtergronden die deze verschillende groepen met elkaar gemeen hebben is dat zij zich zorgen maken om hun maatschappelijke positie.¹⁰ Waar kiezers die op radicaal-linkse partijen stemmen doorgaans een daadwerkelijke achteruitgang in hun sociale status hebben meegemaakt en tot de lagere sociale klasse horen, zijn radicaal-rechts populistische kiezers

bang voor die achteruitgang terwijl zij zich nu nog in de (lagere) middenklasse bevinden.¹¹

Deze angst wordt onder meer gevoeld door de stijgende ongelijkheid tussen de boven- en middenklasse en doordat zij zien dat anderen het wel beter krijgen, waardoor de eigen positie als relatief slechter wordt gezien (relatieve deprivatie).¹² Onder burgers die werken in sectoren die kwetsbaar zijn, bijvoorbeeld door internationale competitie en automatisering, leeft deze angst in het bijzonder en door hen wordt ook disproportioneel vaak op radicaal-rechts populistische partijen gestemd.¹³

Burgers met statusangst wonen niet noodzakelijkerwijs in wijken met veel inwoners met een migratieachtergrond. De steun voor radicaal rechts is het grootst in gebieden met een laag percentage minderheden *en* in gebieden waar minderheden meer dan 25% van de bevolking uitmaken. In gebieden die tussen deze twee extremen zitten, is het succes van radicaal-rechts populistische partijen kleiner.

In stedelijke gebieden zijn het de autochtone bewoners van relatief homogene buurten die dicht bij wijken met hoge percentages inwoners met een migratieachtergrond liggen die meer geneigd om radicaal-rechts te steunen.¹⁴ Het is aannemelijk dat in deze gebieden statusangst en gevoelens van relatieve deprivatie samengaan met vijandigheid tegenover minderheden.¹⁵

De plaatsen die er niet toe doen

Naast statusangst en relatieve deprivatie zijn de sociaaleconomische omstandigheden waarin mensen leven ook relevant om de steun voor populistisch radicaal-rechts te begrijpen. De laatste jaren heeft onderzoek zich vooral geconcentreerd op het soort omgeving waarin radicaal-rechtse stemmers wonen en hoe die omgeving hun steun voor deze partijen beïnvloedt.

Hierbij is vast komen te staan dat radicaal-rechts populistische partijen met name succesvol zijn in 'the places that don't matter'.¹⁶ Gebieden die wegwijnen doordat de economie verslechtert, de publieke voorzieningen verschromen, de bevolking krimpt en de kwaliteit van leven achteruitgaat.¹⁷

Burgers in deze gebieden voelen zich genegeerd door de overheid omdat hun situatie niet wordt erkend en problemen niet worden opge-

Kiezers 'terugwinnen' van radicaal-rechts populistische partijen zou niet het streven van sociaal-democraten moeten zijn

lost. Ook hebben zij het idee dat hun normen, waarden en tradities niet worden gerespecteerd door het politieke, economische en culturele centrum van het land, in ons geval de Randstad.¹⁸

De gevoelens van de burgers in deze gebieden zijn geworteld in reële maatschappelijke ontwikkelingen in hun omgeving. Zo hebben bewoners in de regio bijvoorbeeld te maken met economische achteruitgang en verminderde toegang tot publieke en private diensten zoals ziekenhuizen, scholen, openbaar vervoer en banken.¹⁹ Het sluiten van dergelijke diensten heeft niet alleen directe impact op de kwaliteit van het dagelijks leven in de regio, ook vertrekken hierdoor jongeren en theoretisch opgeleiden uit het gebied, wat vervolgens het dienstenniveau nog verder onder druk zet.²⁰ Hierbij ontstaat een vicieuze cirkel, die kan leiden tot het gevoel niet gezien en gehoord te worden.

Ook voeden verslechterde publieke en private diensten de zorgen over migratie, ondanks dat het doorgaans gaat om gebieden waar wei-

nig migranten wonen. Hierbij spelen populistisch radicaal-rechts partijen een belangrijke rol, omdat zij de sociaaleconomische achteruitgang waarmee burgers te maken krijgen vaak aan migranten wijten. Zelfs de sluiting van cafés hangt samen met de toegenomen steun voor populistisch radicaal-rechts, onder andere omdat sluiting van sociale ontmoetingsplekken bijdraagt aan verlies van gemeenschap en culturele identiteit.²¹

Vaak wordt beargumenteerd dat deze vicieuze cirkel van economische achteruitgang, het vertrek van de meest mobiele en kansrijke burgers en de daaropvolgende verschroming van diensten en daling van de kwaliteit van leven, niet kan worden gestopt. De economische logica wil immers dat de meeste investeringen naar de economisch kansrijke gebieden zouden moeten gaan, omdat deze investeringen het meeste rendement opleveren.²²

Vanuit een sociaal-democratisch perspectief is deze economische analyse niet bevredigend en zou het juist voor de hand liggen hier de principes van de Amsterdamse wethouder Moorman tegenover te zetten: ongelijk investeren voor gelijke kansen, zodat alle burgers in Nederland gebruik kunnen maken van een basisniveau van bereikbare publieke voorzieningen.

Dit wordt ook bepleit in het rapport *Elke Regio Telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's* van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, de Raad voor het Openbaar Bestuur en de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving. Maar, het samenspel aan uitdagingen in de regio's – veroorzaakt door bovengenoemde vicieuze cirkel – is dusdanig groot en complex, dat het ontwikkelen van een deltaplan dat zich richt op een integrale aanpak in deze gebieden, voor de hand zou liggen. Zodat 'the places that don't matter' opnieuw 'the places that matter' kunnen worden.

Duidelijke linkse koers

Kortom, het is belangrijk voor sociaal-democratische partijen om de komende jaren een duidelijk linkse koers te varen. Hiermee worden niet alleen de bestaande kiezers bediend, die doorgaans hoger opgeleid zijn en in de stad wonen. Een dergelijke koers kan ook de leefomstandigheden van radicaal-rechts populistische kiezers verbeteren en mogelijk hun statusangst verminderen.

Het is wel belangrijk om niet alleen te investeren in achtergestelde gebieden in de grote steden, maar ook in gelijkaardige gebieden in de regio. Alhoewel het niet waarschijnlijk is dat daarmee direct radicaal-rechts populistische kiezers enthousiast gemaakt worden over de sociaal-democratie, is het ook niet onmogelijk. Recent onderzoek uit Denemarken laat zien dat de radicaal-rechts populistische kiezers die daar in 2019 overstapten naar de sociaal-democratie niet gemotiveerd werden door de harde migratielijn van de *Socialdemokraterne*, maar door haar sociaaleconomisch linkse programma.²³

Dit artikel is een uitgebreide versie van de tekst die Sarah de Lange uitsprak tijdens de Den Uyl-lezing van 15 december 2024.

Noten

- 1 Voor overzichtsstudies van verklaringen voor het succes van het radicaal rechts populisme, zie Golder, M. (2016). Far Right Parties in Europe. *Annual Review of Political Science*, 19(1), 477-497; Muis, J., & Immerzeel, T. (2017). Causes and consequences of the rise of populist radical right parties and movements in Europe. *Current Sociology*, 65(6), 909-930.
- 2 Schumacher, G., & Rooduijn, M. (2013). Sympathy for the 'devil'? Voting for populists in the 2006 and 2010 Dutch general elections. *Electoral Studies*, 32(1), 124-133; Akkerman, A., Zaslove, A., & Spruyt, B. (2017). 'We the People' or 'We the Peoples'? A Comparison of Support for the Populist Radical Right and Populist Radical Left in the Netherlands. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 377-403.
- 3 Abou-Chadi T., Mitteregger R., Mudde C. (2021). *Left behind by the working class? Social democracy's electoral crisis and the rise of the radical right*. Friederich Ebert Stiftung.
- 4 Voor de verkiezingen van 2002 zie Van der Burg, W. (2004) 'Zwevende of Geemancipeerde Kiezers?' in *Jaarboek DNPP 2002*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, pp. 230-251. Voor de verkiezingen van 2010 zie Van der Meer, T., Lubbe, R., van Elsas, E., Elff, M. & Van der Burg, W. (2012). Bounded volatility in the Dutch electoral battlefield: A panel study on the structure of changing vote intentions in the Netherlands during 2006-2010. *Acta Politica* 47, 333-355.
- 5 Rekker, R. & De Lange, S.L. (2021). De vergrijzing van de PvdA: oorzaken en oplossingen, *S&D 2021/6*, pp. 14-24.
- 6 Arzheimer, K. (2018). Explaining Electoral Support for the Radical Right. In: J. Rydgren (ed.). *The Oxford Handbook of the Radical Right*. Oxford: Oxford University Press, pp. 143-165
- 7 Damhuis, K. H. B. (2020). *Roads to the Radical Right: Understanding Different Forms of Electoral Support for Radical Right-Wing Parties in France and the Netherlands*. Oxford University Press.
- 8 Oesch, D. & Rennwald, L. (2018). Electoral competition in Europe's new tripolar political space: Class voting for the left, centre-right and radical right. *European Journal of Political Research*, 57: 783-807.
- 9 Abou-Chadi, T. (2024). A gendered far-right wave among young voters in Western Europe? *European Journal of Politics and Gender* (published online)

- ne ahead of print 2024). Retrieved Dec 14, 2024.
- 10 Bolet, D. (2023). The janus-faced nature of radical voting: Subjective social decline at the roots of radical right and radical left support. *Party Politics*, 29(3), 475-488.
  - 11 Im, Z.J., Wass, H., Kantola, A., & Kauppinen, T.M. (2023). With status decline in sight, voters turn radical right: how do experience and expectation of status decline shape electoral behaviour? *European Political Science Review*, 15(1):116-135.
  - 12 Burgoon, B., Van Noort, S., Rooduijn, M., Underhill, G. (2019). Positional deprivation and support for radical right and radical left parties, *Economic Policy*, 34(97) 49-93; Engler, S., & Weisstanner, D. (2020). The threat of social decline: income inequality and radical right support. *Journal of European Public Policy*, 28(2), 153-173.
  - 13 Derndorfer, J. (2025). The Anxious Middle Class: Risk of Downward Mobility and Support for Radical Right Parties across Western Europe. *Review of Income and Wealth*, 71: e12715; Im, Z. J., Mayer, N., Palier, B., & Rovny, J. (2019). The 'losers of automation': A reservoir of votes for the radical right? *Research & Politics*, 6(1).
  - 14 Van Wijk, D., Bolt, G., & Tolsma, J. (2020). Where does ethnic concentration matter for populist radical right support? An analysis of geographical scale and the halo effect. *Political Geography*, 77, 102097.
  - 15 Jetten, J. (2019). The wealth paradox: Prosperity and opposition to immigration. *European Journal of Social Psychology*, 49: 1097-1113.
  - 16 Andrés Rodríguez-Pose (2018). The revenge of the places that don't matter (and what to do about it), *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1) 189-209; Lenzi, C., & Perucca, G. (2021). People or Places that Don't Matter? Individual and Contextual Determinants of the Geography of Discontent. *Economic Geography*, 97(5), 415-445.
  - 17 Koeppen, L., Ballas, D., Edzes, A., & Koster, S. (2021). Places that don't matter or people that don't matter? A multilevel modelling approach to the analysis of the geographies of discontent. *Regional Science Policy & Practice* 13: 221-245.
  - 18 De Lange, S., Van der Brug, W., & Harteveld, E. (2022). Regional resentment in the Netherlands: A rural or peripheral phenomenon? *Regional Studies*, 57(3), 403-415.
  - 19 Cremaschi, S., P. Rettl, M. Cappelluti, and C.E. De Vries. 2024. 'Geographies of discontent: Public service deprivation and the rise of the far right in Italy.' *American Journal of Political Science* 1-19; Rickardsson, J. (2021). The urban-rural divide in radical right populist support: The role of resident's characteristics, urbanization trends and public service supply. *The Annals of Regional Science*, 67(1), 211-242.
  - 20 Van Leeuwen, E.S., Halleck Vega, S., Hogenboom, V. (2021). Does population decline lead to a 'populist voting mark-up'? A case study of the Netherlands. *Regional Science Policy & Practice* 13: 279-301.
  - 21 Bolet, D. (2021). Drinking Alone: Local Socio-Cultural Degradation and Radical Right Support—The Case of British Pub Closures. *Comparative Political Studies*, 54(9), 1653-1692; Isaksson, Z. (2024). Spirited away: Access to alcohol and support for the populist radical right. *Electoral Studies*, 91, 102850.
  - 22 Lewis Dijkstra (2024). What do we owe a place? How the debate about left-behind places is challenging how we distribute public funding and the problems it should address, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 17(2), 417-424,
  - 23 Etzerodt, S. F., & Kongshøj, K. (2022). The implosion of radical right populism and the path forward for social democracy: Evidence from the 2019 Danish national election. *Scandinavian Political Studies*, 45, 279-300.

Perspectieven op ongelijkheid, afhaken en linkse politiek

Over verschillen en onbehagen

De steun voor ‘linkse’ partijen slinkt zienderogen. De oorzaken hierachter zijn ingewikkelder dan een simplistisch links-rechts verhaal. Naast ongelijkheid in inkomen, vermogen en opleiding is het ook belangrijk oog te hebben voor uitsluiting, vernedering, verlies van grip en over wel of niet mee kunnen praten in de samenleving.

JOSSE DE VOOGD

Zelfstandig onderzoeker en publicist op het raakvlak van ruimte, politiek en samenleving

Een portret van Nederland. Dat is wat een verkiezingskaart ons laat zien. Nederland toont zich als een veelkleurig mozaïek van electorale biotopen. Sommige patronen zijn al oud, denk aan de waterscheiding tussen de Biblebelt en het katholieke zuidoosten. Andere patronen zijn van meer recente aard. Denk aan de veryupping van oude stadswijken waar de politieke kleur mee verandert.

Al wandelend door Nederland zijn de verschillen goed te zien. In de wijken met veel GroenLinks-stemmers sieren blauweregens de gevels en hebben veel brievenbussen een sticker voor anti-reclamedrukwerk. In buurten waar de PVV goed scoort zijn de tuinen vaker betegeld en zijn, zeker in het zuidoosten, de huizen vaker voorzien van rolluiken.

Dat is de luchtige kant van het verhaal. Naast een portret is de verkiezingskaart een schets van het sentiment in de samenleving. We weten dat de kiezers van de PVV, evenals de niet-stemmers, pessimistischer zijn over hun situatie en over waar het met Nederland naartoe gaat. Natuurlijk met de disclaimer dat het gaat om gemiddelden. Het kan best zijn dat als je ergens aanbelt het een keer andersom is, wat eveneens geldt

voor tegeltuinen en gevelplanten. Maar gemiddeld genomen is een PVV-kiezer pessimistischer dan een D66-kiezer.

Deze meer pessimistische burgers zijn niet gelijkmatig verdeeld over het land. En vaak vallen patronen samen: de wijken met veel niet-stemmers zijn vaak ook de wijken met veel steun voor partijen als PVV, SP en DENK. Waarmee de verkiezingskaart een barometer is van maatschappelijk onbehagen.

Tegelijk blijkt de aanhang van de onbehegen-partijen divers. Neem dorpen met veel kleine opgeklommen ondernemers zoals Sint Willebrord. Daar heerst een houding van: overheid, blijf weg en laat ons met rust. Terwijl in arme buurten met sociale huurders eerder een sentiment heerst van: overheid laat ons niet in de steek. Een verschillend sentiment dat toch tot eenzelfde stem kan leiden bij verkiezingen. Dat alles is goed om in het achterhoofd te houden bij het beantwoorden van de vraag voor welke kiezers links wel of niet een alternatief kan zijn.

Gelaagdheid

De verkiezingskaart is een gelaagd geheel. Vele factoren beïnvloeden als opeengestapelde lagen tezamen hoe de kaart van vandaag eruitziet. Daarbij is er een fasering over de tijd te zien. Tot aan zeg de periode van Den Uyl was de verkiezingskaart vooral een religieuze kaart. Met katholieken, protestanten en wie onkerkelijk was stemde vaak PvdA.

Daarna verschoof de balans naar een sociaaleconomische links-rechts verdeling. Steden werden links, met sociale huurders, studenten en mensen met een migratieachtergrond. Daaromheen manifesteerde zich een ring van welvarende randgemeenten waar de VVD haar bolwerken vond. Na de eeuwwisseling kwamen thema's als migratie en integratie, globalisering en Europese eenwording meer op de voorgrond

te staan. Thema's waarbij kiezers verdeeld raakten op basis van vooral opleidingsniveau.

Met wisselende thema's die vooropstaan, verandert het stemgedrag en daarmee de verkiezingskaart. Waar in de eerdere fases Oost-Groningen naar links overhelde, schoof de regio in de laatste fase naar populistisch rechts. Dit terwijl rijke gemeenten op de Utrechtse Heuvelrug juist in progressieve richting schuiven. Mijns inziens manifesteert zich gaandeweg een volgende dimensie. Een die meer systemisch van aard is. Een die gaat over de vraag of men überhaupt nog vertrouwen heeft in overheden en systemen.

Spreiding van kennis, macht en inkomen mag aangevuld worden met spreiding van grip en zekerheid

Deels bouwt deze voort op verschillen naar inkomen en opleiding in de eerdere 'lagen'. Maar niet per definitie. Er ontstaan ook nieuwe allianties. Linkse en rechtse mensen die zich samen aansloten bij de coronaprotesten. Jongeren met en zonder migratieachtergrond die relden tegen de avondklok. Of zich samen verzetten tegen feminisme. En neem het lage aantal coronavaccinaties in zowel sociaal sterke religieuze dorpen als in de meest kwetsbare en 'afgehaakte' wijken.

Atlas van Afgehaakt Nederland

De *Atlas van Afgehaakt Nederland* die ik in 2021 schreef samen met René Cuperus gaat in op deze meer systemische tegenstellingen. Naast ongelijkheid in inkomen, vermogen en opleiding gaat het dan ook over uitsluiting, vernedering, verlies van grip en over wel of niet mee kunnen praten. Over de beleving of het systeem

---

en de knoppen wel of niet voor jou draaien. En over niet gezien worden, als mens, groep of regio. Over een gebrek aan representatie op plekken die ertoe doen; van de Tweede Kamer tot een inspraakavond.

De nieuwe tegenstellingen gaan door links en rechts heen en lopen door etnische of religieuze verschillen en inkomensgrenzen

Deze systemische tegenstellingen gaan door links en rechts heen en lopen door etnische of religieuze verschillen en inkomensgrenzen. Want een laag inkomen, dat kan ook iemand zijn die hoog is opgeleid en door een studiekeuze voor antropologie of kunsten niet welverwend is geworden, maar die wel een formulier begrijpt, een woordje kan doen op een inspraakavond, via een baantje bij de media invloed heeft op wat wordt geagendeerd en die weet hoe subsidie aan te vragen bij de gemeente voor een geveltuintje. Onder deze mensen leeft een ander sentiment dan bij degenen die de grip zijn kwijtgeraakt, die niet door het systeem komen of op hun tenen lopen.

In de *Atlas van Afgehaakt Nederland* verwijzen we naar onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau waarin aan respondenten is gevraagd of zij tevreden of ontevreden zijn over hun eigen leven, en of zij vinden of het met Nederland de goede of verkeerde kant op gaat. Vervolgens is gevraagd welke partij zij zouden stemmen en wat hun opleidings- en inkomensniveau is.

Vervolgens zijn deze uitslagen in een assenkruis gezet. In de rechterbovenhoek vinden we het kwadrant waar respondenten op beide vragen optimistisch hebben geantwoord. Met in de uiterste hoek D66 en VVD, die zich presenteren

als middenpartijen, maar sociologisch gezien eerder optimistische 'flankpartijen' zijn. Ook de kiezers van PvdA, GroenLinks, CDA en ChristenUnie zijn op basis van hun gemiddelde in dit kwadrant te vinden. Evenals de academisch opgeleiden. In de meest pessimistische hoek vinden we de PVV-kiezer. Verder vinden we onder meer de SP-kiezer en de niet-stemmers in dit kwadrant. Net als de mbo-opgeleiden.

Deze verdeling in een optimistische en pessimistische wolk kiezers valt samen met de mate waarin deze partijen wel of niet zijn geïnstitutionaliseerd. 'Geïnstitutionaliseerd' gaat over meer dan de regeringscoalitie van dit moment. Want die coalitie bestaat sinds kort deels uit partijen die de meer pessimistische wolk kiezers vertegenwoordigen. Het gaat bijvoorbeeld ook over burgemeester-posten, posities die politici van een partij innemen voor en na een Kamerlidmaatschap, over posities bij instituties, bevriende lobby- en belangengroepen en cetera. Het gaat, kortom, over macht en invloed.

De partijen die de pessimistische kiezers representeren, die wij in de *Atlas* aanduiden als 'buitenstaander-partijen', staan grotendeels buiten dit institutionele veld. Het optimistische kwadrant zit over het algemeen aan de knoppen. En die kunnen zowel links als rechts zijn, maar zijn doorgaans zelfredzaam en snappen formulieren. Daarbij kan het ene kwadrant wel solidariteit ervaren met het andere. Maar de vraag is of daadwerkelijk begrepen wordt hoe het leven er aan die andere kant uitziet.

Stijgen en dalen

Onder progressieven en liberalen gaat het veel over kansen(on)gelijkheid. Een dubbeltje moet de kans krijgen een kwartje te worden. De term past bij een focus op opwaartse mobiliteit, een lineair en individualistisch mensbeeld en een

impliciete gedachte dat kansen pakken beter en wenselijk is. Maar een sentiment in de samenleving is ook om respect te krijgen voor wie en wat men is, in plaats van voor wat men zou kunnen worden. Daarnaast is er angst voor sociale daling. Veel dubbeltjes zijn niet zozeer bezig met de vraag of ze kwartjes kunnen worden, maar hoe zij of hun kinderen een dubbeltje kunnen blijven. En ook kwartjes kunnen bezorgd zijn of ze kwartjes blijven.

Het is de vraag of er wel net zoveel oog is voor daling als voor kansen en stijgen. Stijgers worden geregeld in het zonnetje gezet. Maar dalers, die ook nog eens klagen en zich tekort gedaan voelen, daarvoor schiet de empathie weleens tekort. Het leidt tot een samenleving onder spanning.

Waar aan de onderkant relatief makkelijk een en ander valt te repareren met sociale voorzieningen, wordt het stutten van de (Westerse) lagere middenklasse, die het internationaal en historisch gezien een paar decennia goed heeft gehad, een grote uitdaging. Dit in een context van de rest van de wereld die zich emancipeert en haar plek opeist en de klimatologische grenzen aan groei. René Cuperus noemde het populisme ‘opstand in het paradijs’.

Mensen zullen tijdens hun leven, vaker dan in de afgelopen decennia, zowel stijging als daling meemaken. Daar kan ‘het systeem’ – onze verzorgingsstaat – moeilijk mee overweg. Dat wil duidelijkheid of iemand rijk is of arm, om te bepalen waar men recht op heeft. Veel mensen hebben flexibele inkomens, of hoppen tussen uitkering en tijdelijk werk, of zijn ongewild zzp’er.

Een groeiend ‘precariaat’ van werkende armen past niet in hokjes en worstelt met onze piepende en krakende bureaucratische systemen. Zo snapt men bij de aanvraag voor kwijtschelding van lokale lasten vaak weinig van

een fluctuerend zzp-inkomen. Schommelingen leiden snel tot chaos, foutjes en hoge schulden. Het zijn ervaringen die maar beperkt doordringen tot degenen die aan de knoppen zitten. Ver-tegenwoordigers van kwetsbare groepen zullen relatief vaak wat kansrijker zijn, of degenen zijn die door het systeem erkend zijn en hulp krijgen. De rest is simpelweg aan het overleven.

Progressief links zorgt goed voor de geïnstitutionaliseerde armen. Een procentje meer koopkracht, een energietoeslag, subsidie voor buurtactiviteiten, hellingbanen voor een rolstoel. Maar veel mensen worstelen met het systeem, vallen er net buiten. De kans is groot dat voorzieningen vooral terechtkomen bij relatief zelfredzame lagere inkomens.

Links gelooft in een overheid die problemen van kwetsbare mensen dient op te lossen. Maar veel kwetsbare mensen zien die overheid als vijandig, en zijn bijvoorbeeld bang voor post van die overheid. Als mensen merken dat zaken in hun leven onoplosbaar blijken, dan kan dat iets doen met hoe zij kijken naar de plannen die linkse politieke partijen voorstellen.

Ons complexe en harde sociale systeem lijkt mede een gevolg van een tragische en onbedoelde uitruil van links en rechts

Neem migratie. Wie gelooft dat de overheid iets voor elkaar krijgt, zal eerder focussen op het bouwen van meer woningen. Wie ervaart dat een overheid niet levert, zal daar minder in geloven en eerder kiezen voor minder migratie, om de druk op de huizenmarkt iets te verlichten. Verschillen in vertrouwen in de overheid en in posities – zoals tussen vaste contracten en flexwerkers en regelingen die de een wel en de ander

---

niet krijgt – leiden tot onderlinge afgunst en rivaliteit en maken het moeilijker voor mensen om zich samen te organiseren. De vraag is of links er wel genoeg is voor de op-hun-tenen-lopers.

Diploma-verzorgingsstaat

Zelf heb ik als het gaat om gedoe met instanties het nodige meegemaakt en leef ik in verschillende bubbels en kwadranten. Tijdens mijn studietijd werd ik ziek. De ziekte van Pfeiffer die niet overging en ME/CVS werd en waar later long-covid bovenop kwam. Dit terwijl de teugels rondom sociale voorzieningen strak waren aangetrokken. Met een complexe ziekte kun je in Nederland zomaar zonder uitkering en zonder hulp komen te zitten. De bijstand heeft te veel hoepeltjes. En eenmaal levend buiten het systeem gaan naast uitkeringen ook aangepaste werkplekken en diversiteitsbeleid aan je voorbij.

Als zzp'er heb ik nu een mooie niche gevonden, maar het blijft kwetsbaar. En verwarrend. Met de rode loper binnengehaald worden om een lezing te geven bij instanties met wie ik als burger in de knoop lig en kafkaëske gevechten voer. Het verschil in benadering is groot. Ik er vaar het als een harde klassensamenleving waar het sociale vangnet niet meer op orde is.

Er zou weer een systeem moeten zijn dat garandeert dat je op zijn minst kunt overleven in Nederland. Daarbij denk ik vaak aan een basisinkomen. Het huidige stelsel is zo complex dat je het een diploma-verzorgingsstaat zou kunnen noemen. Naar analogie met de rake term 'diplomademocratie' van Mark Bovens en Anchrit Wille. Waar sociale voorzieningen en zekerheden ongelijkheid zouden moeten dempen, versterken ze die in de praktijk nogal eens. Spreiding van kennis, macht en inkomen mag aangevuld worden met spreiding van grip en zekerheid.

Progressief rechtse uitruil

Ons complexe en harde sociale systeem lijkt mij mede een gevolg van een tragische en onbedoelde uitruil van links en rechts. Als links voorzieningen wil behouden en rechts de overheid klein wil houden en misbruik wil voorkomen, en als mensen verworven rechten willen behouden, en de belastingen niet mogen stijgen, terwijl het gebruik van voorzieningen stijgt, wat doe je dan? Dan ontstaat een systeem van uitgebreide maar complexe voorzieningen met veel controle en wantrouwen waar mensen moeilijk nog doorheen komen en zomaar tussen wal en schip kunnen vallen.

D66 en VVD presenteren zich als middenpartijen, maar zijn sociologisch gezien eerder optimistische flankpartijen

Ons sociale stelsel is een gatenkaas geworden. Politici zouden het lef moeten hebben om voorzieningen soms iets soberder en simpeler te maken als die voorzieningen daardoor meer mensen beter zouden bereiken. Zekerheid zou boven de hoogte van een voorziening moeten gaan.

De situatie is nu dat als middelen schaarser worden, de prioriteit wordt gegeven aan de laagste inkomens. Met als gevolg dat voorzieningen worden beperkt tot bepaalde grenzen.

Enerzijds is dat logisch. Maar het leidt tot een armoedeval en een lagere middenklasse die minder profijt van de overheid trekt. En die gaan om zich heen schoppen, naar boven en naar beneden. Naar anderen die iets wel krijgen en naar een bovenkant die goed voor zichzelf zorgt. Waar grenzen worden getrokken ontstaat onbehagen bij diegenen die daar buiten vallen.

Waarbij bijvoorbeeld werkende armen slechter af kunnen zijn dan mensen in een uitkering, door voorzieningen die wegvallen, door stress en door gedoe met instanties.

De gevolgen van de uitruil tussen linkse en rechtse ambities is op meer terreinen zichtbaar. Rechts is meer richtinggevend geweest op de inrichting van onze economie, terwijl links meer invloed kreeg op vormende instituties en cultuur. Het begint met studiekeuzes en leefstijlen en uiteindelijk zit men aan andere knoppen. Dit heeft geleid tot beleid waarbij het impopulaire maatregelen van rechts doorgang vinden én het impopulaire beleid van links. Impopulair omdat de bevolking gemiddeld genomen juist beleid wil dat sociaaleconomisch meer naar links gaat en sociaal cultureel meer naar rechts.

Als de cultureel-progressieve en groene ambities van linkse partijen wel doorgang vinden, maar het sociaaleconomische aspect van herverdeling uitblijft, kan dat als een bedreiging worden ervaren. Met weerstand tegen bijvoorbeeld de klimaattransitie als gevolg. Denk aan duurzaamheidsbeleid waarbij de subsidies voor woningisolatie en elektrische auto's vooral naar hogere inkomens gaan terwijl lagere inkomens te maken krijgen met meer kosten door stijgende energieprijzen. Of aan diversiteitsbeleid waarbij genderkwesties belangrijker lijken te zijn dan armoede en ziekte. Waarbij de uitkomst kan zijn dat wanneer je ervaringsdeskundige bent op die laatste thema's, je toch moet plaatsmaken voor een vrouw uit de bovenlaag.

En ook migratie past bij een rechts-progressieve uitruil. Wereldburgerschap en mensenrechten, maar ook extra competitie op de arbeidsmarkt; voor jou tien anderen. Kom er dan maar eens tussen als chronisch zieke. Als gevolg van deze wisselwerking van rechts en links kan een dubbele klem ontstaan, waarbij rechts de voorzieningen verschaalt en links de resterende

de kruimels aan anderen geeft. Terwijl de burgers die in deze klem terechtkomen het gevoel hebben niet gezien te worden. Mensen vragen zich af: is de overheid er ook nog voor mij?

Migratie, wonen en duiding

Een heikel punt zijn de thema's wonen en migratie. Er is veel progressieve energie gaan zitten in pogingen de impact van migratie, in het bijzonder op het schreeuwend gebrek aan betaalbare woningen, te nuanceren. Maar waren die nuances altijd wel terecht?

Vaak wordt gesteld dat asielmigratie maar een klein deel van de migratie behelst. Maar die benadering gaat voorbij aan dat asielmigranten vaker in Nederland blijven dan andere migranten, waardoor het cumulatieve effect groter is. En dan kunnen buurten snel veranderen.

Daarmee komen we op het gevoelige punt van voorrang voor statushouders op sociale huurwoningen. Een beleidsmaatregel waar maar heel weinig steun voor is. Zo'n 4 a 7% bleek uit peilingen van de overheid en RTL Nieuws. Over deze voorrang wordt vaak gesteld dat het maar om een beperkt deel van de toewijzingen gaat, tussen de 5 a 10%. Maar mijns inziens doet deze presentatie van de data geen recht aan wat in buurten gaande is. Het gaat bij die getallen om een vergelijking met alle toewijzingen. En

Ons huidige stelsel is zo complex dat je kunt spreken van een diploma-verzorgingsstaat

dat zijn voor een groot deel huurders die binnen de sociale huursector naar een andere woning gaan en daarmee geen invloed hebben op de beschikbaarheid van woningen. Ook zijn er de toewijzingen aan andere urgentiegroepen,

---

zoals uit de maatschappelijke opvang, of ouderen, of herhuisvesting bij sloop.

Wat overblijft aan woningen die beschikbaar komen voor mensen die nog geen woning hebben, is maar een taartpunt van het geheel. Binnen die taartpunt concurreren statushouders en starters met elkaar. En dan blijkt de impact van asielmigranten voor iemand die op een zolderkamer bij zijn ouders wacht op een eigen woning, toch een stuk groter. Zeker omdat bij die wachtlijst ook weer de verblijfsduur meeweegt. De sociale huur bestaat deels uit kansrijke starters die na een paar jaar de huurwoning alweer verlaten en na het vinden van een partner en een goede baan een huis kopen. Die groep zorgt voor veel mutaties, maar heeft een beperkte woonduur. Terwijl statushouders langer zullen blijven wonen in de woning die ze krijgen toegewezen. De zichtbare impact in buurten wordt dus gaandeweg een stuk groter dan de genoemde cijfers doen suggereren. Die impact is extra groot in dorpen die weinig sociale huur kennen, maar wel een taakstelling krijgen op basis van inwonertal.

PVV-stemmers en niet-stemmers zijn pessimistischer over hun eigen situatie en over waar het met Nederland naartoe gaat

Ondertussen worden ook koopwoningen en woningen in de vrije huursector voor velen onbereikbaar. Waar onder de bevolking nu nog een breed gedeelte wens leeft voor meer sociale huurwoningen, kan dit op termijn gaan omslaan als burgers voorzieningen, zoals sociale huur, gaan zien als iets voor anderen, waar men niet meer aan bij wil dragen. Dan komt de verzorgingsstaat in een negatieve spiraal.

Het is, gezien de noden van bepaalde groepen, begrijpelijk dat bij schaarste wordt geprioriteerd. Maar een brede beschikbaarheid van voorzieningen, zoals betaalbare woningen, is wel van belang om steun te behouden voor die voorzieningen.

Deze thematiek ligt gevoelig bij links, ook vanwege de angst populisten in de kaart te spelen. Maar vermindering van het gesprek gaat ten koste van de lagere klasse. Die overigens etnisch divers is. De boodschap vanuit de optimistische wereld is te vaak: 'U heeft het verkeerd begrepen', 'We moeten het beter uitleggen' en 'Het is u aangepraat'. Ofwel: 'Wat u aan uw woonefziet is niet waar.'

De kunst is om de impact te erkennen, maar er een links verhaal tegenover te zetten hoe uit de schaarste te komen. Dat is een uitdaging omdat er zoveel desillusie is over het systeem. Denk ook aan de impact van decennia van neoliberalisme. Zeker bij jongere mensen zal het idee opnieuw moeten postvatten dat bepaalde taken überhaupt door een overheid geregeld zouden kunnen worden.

Wat het voorbeeld van die voorrangregeling laat zien: de grenzen tussen feiten en desinformatie zijn helemaal niet zo rigide als vaak wordt gesuggereerd. Je kunt verschillend naar de cijfers kijken. Met dezelfde data valt een ander verhaal te vertellen over de impact daarvan. Dat geldt niet alleen voor het thema wonen en migratie, maar ook voor duidingen over bestaanszekerheid.

Het CBS kopte eerder dit jaar dat de bestaanszekerheid nog nooit zo hoog was. Maar iedereen zal een andere invulling geven aan deze term. Stel dat er eerst honderd werklozen met een uitkering waren en op een later meetmoment hebben er daarvan vijftig werk gevonden. Is de bestaanszekerheid dan verbeterd? Dat is maar de vraag. Want mogelijk worden die vijftig overge-

bleven mensen met een uitkering op het tweede meetmoment veel harder aangepakt en krijgen zij nu hogere boetes bij een foutje. En dreigt voor die andere vijftig hetzelfde als de arbeidsmarktkrapte voorbijgaat. En die werkenden, die zijn mogelijk iets minder arm, maar wellicht overbelast, of zijn ziek aan het werk omdat hun uitkering werd ingetrokken. Duiding(smacht) doet ertoe. Een meer kwalitatieve blik en meer ervaringsdeskundigheid in dit soort debatten zou goed zijn.

Waar is de linkse kiezer?

Diverse ontwikkelingen hebben het electoraat van progressief links doen veranderen. Bij de laatste Kamerverkiezingen was de relatieve winst het grootst in Bloemendaal en het relatieve en absolute verlies het grootst in Pekela — de rijkste versus armste gemeente van Nederland. En kijk eens naar 1998, toen progressieve en linkse partijen samen de helft van de stemmen wisten te behalen. Opgeteld zouden GroenLinks en PvdA toen in het overgrote deel van Nederland de grootste partij zijn geweest. Nu is dat gereduceerd tot een paar enclaves. Wel kwamen de rijke gemeenten De Bilt, Utrechtse Heuvelrug, Ouder-Amstel en Vlieland erbij. De oostkant van Utrecht kan wel het Virginia van Nederland genoemd worden.

We lijken soms meer geïnteresseerd in de verkiezingsgeografie van de Verenigde Staten dan die van ons eigen land. De overeenkomst zit hem erin dat een voormalig rechts gebied gaandeweg de kleur aanneemt van de nabijgelegen progressieve stad. Utrecht respectievelijk Washington. Het is een welvarend en suburbaan gebied, met hoogopgeleiden met vaak goede banen bij overheid en ngo's. Ondertussen schuiven regio's als Oost-Groningen verder op naar het rechtspopulisme.

Zijn kiezers dan overgestapt? Daarover verschillen de duidingen. Duidingen waarin soms

impliciete wensen zitten welke kant linkse partijen op zouden moeten schuiven. Analyses die stellen dat er nauwelijks sprake zou zijn van overloop naar (populistisch) rechts en dat sociaal-democraten vooral aan progressievere partijen zouden verliezen, doen tekort aan het feit dat het nettoverlies voor progressieve en linkse partijen door de jaren heen echt fors is, en dat een overloop niet in één keer hoeft plaats te vinden, maar ook via andere partijen of een niet-stem kan lopen, waarbij links gaandeweg uit de 'keuzeset' verdween. Bij de laatste verkiezingen lijkt eerder NSC het 'lek' dan de PVV.

Kiezers van optimistische partijen zitten over het algemeen aan de knoppen; ze kunnen zowel links als rechts zijn, maar zijn doorgaans zelfredzaam en snappen formuleren

Duidingen die wel stellen dat mensen massaal zijn overgestapt, soms verwijzend naar verkleurende kaarten van arbeiderswijken, doen tekort aan het feit dat een verkleuring ook kan komen door de opkomst van nieuwe kiezers en het thuisblijven van andere kiezers.

Ook is het bij een vergelijking over de tijd belangrijk te beseffen dat het inmiddels over een andere groep kiezers gaat. En dan komen we bij generationele veranderingen. Dan blijkt niet zozeer de individuele kiezer, maar vooral een sociale klasse overgestapt. Dit konden we mooi zien dankzij het briefstemmen door zeventig-plussers tijdens corona. Terwijl Oost-Groningse ouderen nog redelijk vaak PvdA stemden, stemden jongere kiezers massaal PVV en FvD. Je zou kunnen stellen: de kinderen van PvdA-ers zijn

---

PVV geworden. En waar de senioren in rijke dorpen rond Utrecht nog VVD en CDA kozen, toont het jongere electoraat vaker een voorkeur voor GroenLinks-PvdA.

Winnen in het midden

Als het gaat om duiding doet geografie ertoe. Waar en hoe je leeft bepaalt mede welk stuk samenleving je ziet. Gebieden ontwikkelen zich vaak verschillend. In steden is vaak een sprong vooruit gemaakt. Stationsomgevingen waar je vroeger beter niet kon komen, zijn portalen naar ver्यूpte buurten geworden. Het spiegelbeeld ervan is te vinden in verre buitenwijken, waar de achterstand naartoe verschoof. Of neem Heerlen waar mensen uit het hele land terechtkomen omdat daar nog woningen te vinden zijn terwijl er in hun 'succesvolle' regio's geen plek meer was.

Het sterke leunen van progressief Nederland, electoraal en institutioneel, op grote steden en in het bijzonder Amsterdam, is een kwetsbaarheid. De 'booming' hoofdstad blijkt volgens Bureau Louter de minst gemiddelde gemeente van Nederland en zij ontwikkelt zich ook anders.

Duiden vanuit Amsterdam kan leiden tot een vertekend beeld over het land. Zo lijkt vanuit een Amsterdamse bril etniciteit een grote verdeler, denk aan een thema als onder advisering in het onderwijs, terwijl uitgezoomd naar Nederland klasse eerder de grote verdeler is. Dat klasse en kleur in Amsterdam sterk samenvallen lijkt vooral het gevolg van de atypische niet-representatieve samenstelling van de witte bevolking daar. Met een goedgebekte bovenlaag plus een magneetfunctie voor kansrijken van elders.

De laatste jaren horen we veel over stad versus land. Opvallend is de 'periferisering' van de rechtse proteststem. Het zwaartepunt verschoof van stedelijke wijken, naar suburbane

gemeenten als Almere, naar het zuiden en industriegebieden en gaandeweg meer naar het platteland. Deels omdat bepaalde thematieken verschoven; migratie was een paar decennia terug nog vooral iets van de grote stad. Deels omdat nieuwe thema's zijn opgekomen. Denk aan de stikstofkwestie en de boerenprotesten en een breder cultureel conflict over identiteit.

Tegenover prominente steden roert het platteland zich de laatste jaren. Zowel stad als platteland kennen hun bewegingen rondom identiteit en geagendeerde marginalisatie. En grootstedelijke oververtegenwoordiging in de politiek wordt soms wat clichématig gecompens-

Mensen zullen tijdens hun leven, vaker dan in de afgelopen decennia, zowel stijging als daling meemaken, maar daar kan onze verzorgingsstaat moeilijk mee overweg

seerd met aandacht voor de provincie: Oost-Groningen, Zuid-Limburg, Tubbergen en natuurlijk Urk. Een gevolg van deze dialectiek kan zijn dat het grote midden daartussenin wordt overgeslagen. Zowel de grote progressieve stad als een platteland van boeren, krimp en verdwenen bushaltes is maar een klein stuk Nederland. De massa woont in middelgroot.

Die middenmoot lijkt nog het minste te worden gezien, bijvoorbeeld als het gaat om problematieken. Grote achterstandsbuurten in steden staan op het netvlies, evenals uitgestrekte krimpgebieden. Maar middelgrote plaatsen zijn vaak meer gemengd, waarbij clusters van achterstand niet groot genoeg zijn om op te vallen, maar opgeteld wel een flink deel van Ne-

derland vormen. Denk aan woonerfwijken uit de jaren tachtig, met hoekblokken met kleine appartementen, met ellende achter de voordeur, maar statistisch weggemiddeld door de omgeving.

Het is dus belangrijk om goed in te zoomen. In dit grote midden woont vaak de lagere middenklasse. Waar vroeger de industrie hier domineerde, vinden we hier nu de distributiehallen. Voor linkse politieke partijen is het belangrijk om verder te kijken dan de vocale jonge progressieve stad versus een nostalgisch sociaal-democratisch noorden. De route naar een overwinning gaat ook langs bedrijventerreinen in Roosendaal en woonerven in Wijchen.

Dit artikel is een bewerkte versie van de Den Uyl-lezing op 15 december 2024 in de Balie te Amsterdam

BEZUINIGEN OM HET BEZUINIGEN

Ze lijken echt door te gaan, de bezuinigingen die het rijk aan de gemeenten oplegt in 2026. Van zwembaden tot speeltuinen, van ondersteuning aan inwoners bij verduurzaming van hun huis tot onderhoud van wegen, van de collectieve zorgverzekering voor minima tot de begeleiding van vrijwilligers, de bezuinigingen dreigen er hard in te haken.

In deze special onderzoeken we hoe het zover heeft kunnen komen en wat gemeenteraadsleden en wethouders nog kunnen doen.

Ravijnjaar 2026

Een bezuinigingsronde die niemand begrijpt

In 2026 komt er een korting op het budget dat gemeenten van het rijk krijgen. Een korting die nooit is onderbouwd of beargumenteerd en die is omgeven door een mist van techniek. Wat is nu precies dit ‘ravijnjaar’, en welke opties hebben gemeenten om hiermee om te gaan?

DAVID RIETVELD

*Coördinator Gemeentefinanciën bij de VNG.
Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.*

Het moet ergens aan het eind van 2021 zijn gebeurd. Helemaal in de laatste fase van de vorming van het kabinet Rutte 4. Het kabinet waar niemand echt zin in had, maar waar tientallen miljarden dat enigszins goed maakten. Je zou het bijna vergeten, maar het was onder anderen Rutte die destijds her en der met zijn kenmerkende opgewektheid verklaarde dat de rijksfinanciën er zo goed voorstonden dat er geld genoeg was om een aantal grote problemen aan te pakken. Klimaat en stikstof voorop: voor die thema's werd bij elkaar zo'n € 60 miljard gereserveerd. Incidentele middelen, dus het zou geen effect hebben op de houdbaarheid van de overheidsfinanciën.

Maar de onderhandelaars hadden buiten het Centraal Planbureau gerekend. Beleid dat naar zijn aard niet incidenteel is – zoals klimaatbeleid – moet structureel worden gefinancierd. Dat betekende dat met deze plannen in de CPB-modellen de overheidsschuld op de lange termijn zou exploderen. Dat is nog terug te zien in de uiteindelijke doorrekening van het coalitieakkoord van Rutte 4, waar het CPB de desbetreffende grafiek met gevoel voor drama buiten het kader liet doorlopen.

Er moest dus iets gebeuren om op lange termijn de overheidsfinanciën weer in evenwicht te laten komen. De oplossing werd gevonden in het gemeente- en provinciefonds. In het coalitieakkoord van Rutte 4 – het VVD/D66/CDA/CU-kabinet – kwam een passage te staan over een nieuwe financieringssystematiek vanaf 2026 voor gemeenten en provincies, onder verwijzing naar mogelijke uitbreiding van het eigen belastinggebied. Doel was – althans volgens de tekst – te zorgen voor een stabiele financiering en het vergroten van de autonomie van de gemeenten.

In de budgettaire bijlage werd duidelijk wat dit in financiële zin betekende. In eerste instantie was er vanaf 2026 voor gemeenten en provin-

cies geen enkele vorm van indexatie meer opgenomen. Bovendien werden de fondsen vanaf 2026 teruggezet op het niveau van 2021 + € 1 mrd. Deze twee zaken samen zijn de oorsprong van het ravijnjaar 2026.

Sindsdien is er heel veel over geschreven, gesproken en overlegd. Inmiddels staan we aan de vooravond van 2026. Gemeenten en provincies zijn de komende maanden druk met het opstellen van hun begroting voor 2026. Accountantsbureau BDO becijferde in zijn jaarlijkse benchmark dat 230 van de 342 gemeenten hun begroting niet sluitend krijgen.

Aanloop naar het ravijn

Het coalitieakkoord Rutte 4 is niet het startpunt van discussies over geld tussen rijk en gemeenten. Waarschijnlijk zijn die discussies net zo oud als het rijk en de gemeenten zelf. Dat heeft ook te maken met de keuze die in Nederland zo'n honderd jaar geleden is gemaakt om verreweg het grootste deel van de bekostiging van gemeentelijke taken via het gemeentefonds te laten lopen.

De nieuwe financieringssystematiek voor gemeenten en provincies vanaf 2026 komt voort uit het coalitieakkoord van Rutte 4 – het VVD/D66/CDA/CU-kabinet

Waar in de meeste andere landen gemeenten ook zelf verantwoordelijk zijn voor hun inkomsten, is in Nederland het rijk verantwoordelijk voor het ophalen van het geld en daarna voor de verdeling onder gemeenten. In 2023 was het gemiddelde aandeel van het gemeentefonds

in de gemeentelijke inkomsten 57% (met daarnaast nog 12% aan specifieke uitkeringen vanuit het rijk). De vaststelling van het gemeentefonds loopt via de rijksbegroting en dus bepaalt de wetgever de (financiële) kaders van de gemeenten. Gemeenten zitten daarmee per definitie in een afhankelijke relatie ten opzichte van het rijk. Ze kunnen waarschuwen, klagen, lobbyen en onderhandelen, maar zitten niet in de ministerraad.

In de afgelopen decennia zijn er verschillende voorbeelden waar die asymmetrische machtsverhouding in de praktijk nadelig blijkt voor de gemeenten. Het meest in het oog springend zijn de decentralisaties in 2015. Decentralisatie van taken was een diep gekoesterde wens van gemeenten, beredeneerd vanuit het belang van kwetsbare inwoners. Die zouden veel meer geholpen zijn als gemeenten alle zorg konden leveren. Het optimisme van gemeentebestuurders klonk ook door in de uitgesproken verwachting dat dit op termijn besparingen zou kunnen opleveren.

Die mogelijkheid tot besparing werd gretig gegrepen door het kabinet Rutte 2 (VVD/PvdA), dat in 2012 besloot tot de decentralisaties van

overheidstaken en daarbij meteen een (forse) korting inboekte.

Inmiddels is bijna iedereen het erover eens dat die korting op zijn minst voor een ongelukkige start van de decentralisaties zorgde en heeft geleid tot een constante discussie over financiële tekorten. De jeugdzorg springt daarbij het meest in het oog. Dat dossier leert ons dat verkeerde of te optimistische aannames op termijn een grote of zelfs ontwrichtende impact hebben op de financiële positie van gemeenten.

Meer autonomie voor gemeenten

Het 'ravijn' is zoals gezegd ontstaan onder verwijzing naar het vergroten van de autonomie van gemeenten en het streven naar meer stabiliteit in de financiering. Verruiming van het gemeentelijke belastinggebied is een wens die door onder andere de Vereniging Nederlandse Gemeenten vaker is geuit. Zo is het idee van een 'ingezetenenbelasting' met steun van de VNG onderzocht: een belasting voor alle inwoners van een gemeente, vanuit het idee dat alle inwoners gebruikmaken van gemeentelijke voorzieningen.

Artikel 12-gemeente

Als een gemeente geen sluitende begroting op kan stellen gaat de provincie preventief toezicht houden op de gemeente. Dat betekent dat betreffende gemeente minder eigen keuzes kan maken en een plan op moet stellen om (snel) tot een sluitende begroting te komen. Als dat niet lukt kan een gemeente op grond van artikel 12 van de Financiële verhoudingswet een aanvraag doen tot een aanvullende uitkering uit het gemeentefonds.

Die gemeente krijgt dan tijdelijk extra geld om ondertussen te werken aan duurzaam financieel herstel. Dit geld wordt opgebracht door alle andere gemeenten, want er komt geen extra geld in het gemeentefonds. Ook mag de gemeente alleen uitgaven doen die vooraf door een artikel 12-inspecteur zijn goedgekeurd. Gemeenten doen er in de praktijk alles aan om deze situatie te voorkomen.

In theorie wordt hiermee de autonomie van gemeenten vergroot: meer eigen middelen betekent meer eigen afwegingsruimte en dus meer mogelijkheden om eigen beleidskeuzes te maken. Daarnaast zouden gemeenten dan minder afhankelijk worden van het gemeentefonds – en dus ook minder last hebben van plotselinge ingrepen daarin door het rijk.

In het verleden zijn vaker pogingen ondernomen om hier stappen in te zetten. In aanloop naar de kabinetsformatie van 2017 lag er een redelijk ver uitgewerkt plan op tafel om de lasten op arbeid te verlagen en tegelijkertijd de lokale lasten te verhogen. Het CPB had berekend dat dit zonder grote inkomenseffecten zou kunnen gebeuren. Uiteindelijk is hiervan – naar verluidt – afgezien omdat er uitvoeringsproblemen bij de Belastingdienst werden verwacht.

Inmiddels is de animo hiervoor een stuk minder. Verruiming van de mogelijkheden van gemeenten om zelf belasting te heffen zou op dit moment betekenen dat gemeenten vooral tekorten moeten opvangen met de extra belasting die ze bij hun inwoners ophalen. Anders gezegd: inwoners gaan meer betalen, maar krijgen er hetzelfde voor terug. Ook de Raad voor het Openbaar Bestuur adviseert dat de financiële verhoudingen tussen rijk en gemeenten eerst op orde moet worden gebracht, voordat verder kan worden gedacht over verruiming van het gemeentelijk belastinggebied.

Vaststellen omvang gemeentefonds

De discussie over de manier waarop de grootte van het gemeentefonds wordt bepaald, werd belangrijker naarmate het takenpakket van gemeenten – en daarmee ook de omvang van het gemeentefonds – toenam. Gemeenten voeren een veelheid aan taken uit. Hiervoor krijgen ze geld uit het gemeentefonds. Ook als er niets verandert aan het takenpakket hebben

gemeenten elk jaar meer geld nodig: lonen en prijzen stijgen immers als gevolg van inflatie én het aantal inwoners en het percentage ouderen stijgt. Jaarlijks wordt daarom een percentage vastgesteld waarmee het gemeentefonds stijgt. De manier waarop dat percentage wordt bepaald, wordt de normeringssystematiek genoemd.

Die jaarlijkse groei kan op allerlei manieren worden vormgegeven. In het (verre) verleden kregen gemeenten een vast percentage van de rijksinkomsten. Midden jaren negentig is overgestapt op de ‘trap op, trap af’-systematiek: het gemeentefonds groeide met hetzelfde percentage als de rijksbegroting.

Gemeenteraden en colleges kunnen niets doen aan de gemeentefondsbegroting; daar gaat het kabinet over en vervolgens de Tweede Kamer

Het idee achter de trap op, trap af-systematiek was tweeledig: als het rijk meer uitgaf zou dat ook meer werk voor gemeenten betekenen en daarnaast werd uitdrukking gegeven aan de gelijkwaardigheid tussen de overheidslagen. Probleem was wel: hoe – en vooral wanneer – bereken je de groei van de rijksbegroting?

Voor het hoe moest worden bepaald wat ‘accresrelevante uitgaven’ zijn. De uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking, begrotingsfondsen en (tot aan 2017) de uitgaven voor zorg en sociale zekerheid werden buiten beschouwing gelaten. Daarnaast werd voor alle jaren op elk relevant moment in de rijksbegrotingscyclus het accrespercentage berekend. Dat leidde in de praktijk tot steeds wisselende percentages, omdat de rijksbegroting niet stilstond.

Als het rijk in de praktijk minder uitgifte dan ze zelf had begroot, ging het accres omlaag en kregen gemeenten minder dan verwacht. Ondanks dat berekeningen vanuit de VNG consequent lieten zien dat deze systematiek per saldo het meest voordelig was voor de gemeenten, leefde bij veel gemeenten het idee dat de trap op, trap af-systematiek voor onzekerheid en instabiliteit zorgde.

Het meest onverteerbare van deze situatie is misschien wel het totale gebrek aan onderbouwing van de bezuinigingen

Dit argument werd door Rutte 4 aangegrepen om een streep te zetten door de trap op, trap af-systematiek. Dat gebeurde zonder dat daar op een gestructureerde manier met gemeenten over was gesproken. De VNG stelde zich op het standpunt dat trap op, trap af prima gestabiliseerd kon worden door aan het begin van de kabinetsperiode voor de duur van die kabinetsperiode een afspraak te maken. Dit is voor de periode tot en met 2025 ook gebeurd en leverde inderdaad meteen al de gewenste voorspelbaarheid en stabiliteit op.

Er is geen wettelijk kader voor de groei van het gemeentefonds. Er is ook niet vastgelegd dat dit met instemming van decentrale overheden moet worden opgesteld of tussentijds kan worden aangepast. Het kabinet mag de systematiek dus eenzijdig aanpassen, maar het spreekt voor zich dat dit een besluit is dat al snel enorme financiële consequenties kan hebben voor de gemeenten.

Als de groei van het gemeentefonds niet goed – te weinig – aansluit bij de werkelijke groei van de uitgaven, betekent het dat gemeen-

ten dezelfde taken met steeds minder geld moeten uitvoeren. Dat gaat knellen als die taken wettelijk zijn vastgelegd, zoals bij de jeugdzorg en taken die volgen uit de Wet maatschappelijke ondersteuning. In de Wmo is de ondersteuning aan kwetsbare inwoners geregeld, van voorzieningen als dagbesteding, tot de aanleg van trapliften.

Dat is precies de discussie waarin gemeenten nu met het rijk zitten. Het vorige kabinet heeft besloten om de groei van het gemeentefonds voortaan te koppelen aan de ontwikkeling van het bruto binnenlands product. Voor de inflatie wordt gekeken naar de maartraming van het CPB van het prijs-bbp en voor de volumeontwikkelingen (groeïende bevolking, vergrijzing) wordt gekeken naar het achtjaarsgemiddelde van de ontwikkeling van het bbp zelf. Ontzettend stabiel, maar financieel ook een stuk minder ruim dan als de trap op, trap af-systematiek was gevolgd.

Het ravijn ontrafeld

Ondanks de pakkende beeldspraak is er eigenlijk geen sprake van één ravijn. De situatie vanaf 2026 is een opstapeling van verschillende zaken en komt boven op een financiële situatie van gemeenten die al niet ideaal was. Heel in het kort maken de volgende onderdelen dat de situatie van gemeenten vanaf 2026 zorgelijk is:

- Het effect van het besluit van Rutte 4 om het gemeentefonds vanaf 2026 op het niveau van 2021 (+ € 1 mrd) vast te zetten. Omdat er geen taken vervallen is dit in feite een structurele korting van ongeveer € 1,7 mrd op het gemeentefonds.
- Het effect van het besluit van Rutte 4 om de trap op, trap af-systematiek af te schaffen en te vervangen door de bbp-systematiek. Dit effect wordt versterkt door technische wij-

zigingen in de berekeningsmethode. Voor 2026 gaat dit alles bij elkaar om ongeveer € 600 mln minder. Dit bedrag loopt jaarlijks op met circa € 400 mln ten opzichte van de trap op, trap af-systematiek.

- Oplopende uitgaven voor de jeugdzorg, ondanks inspanningen van gemeenten om die uitgaven te beheersen. Voor 2024 is het tekort aan middelen berekend op € 800 mln. Een commissie onder leiding van oud-minister Van Ark heeft gekeken naar de afspraken die zijn gemaakt in de Hervormingsagenda Jeugd om de kosten te beheersen. Deze commissie is tot de conclusie gekomen dat de besparingen niet op korte termijn haalbaar zijn en adviseert het rijk om gemeenten te compenseren voor de stijgende kosten. Vanaf 2026 gaat dat om miljarden, vooral omdat de mogelijke besparingen alvast in mindering waren gebracht op het gemeentefonds.
- Op een aantal andere grote onderwerpen, zoals onderwijshuisvesting en uitvoeringskosten Klimaatakkoord zijn de huidige middelen ontoereikend om alle (kabinets)ambities te realiseren.
- Elke gemeente is verschillend, ook in financiële zin. De variëteit in financiële positie is misschien wel net zo groot als de verschillen in inwoneraantal. Al deze effecten opgeteld betekenen wel dat geen enkele gemeente zonder na te denken voorbij 2026 kan kijken.

Goed nieuws

Is er ook nog goed nieuws? Er zijn wel wat kleine lichtpuntjes. In gesprekken in aanloop naar de Voorjaarsnota vorig jaar is door het demissionaire kabinet Rutte 4 op aandringen van de VNG een aantal zaken toegezegd. Die punten zijn later door het nieuwe kabinet overgenomen.

Een belangrijk symbolisch punt was dat (het restant van) de opschalingskorting definitief is

teruggedraaid. Deze korting werd in 2012 door het kabinet Rutte 2 opgelegd aan gemeenten onder verwijzing naar verplichte 'opschaling' naar gemeenten naar ten minste honderdduizend inwoners. Dat plan ging van tafel, maar de korting is altijd blijven staan. De eerste € 300 mln is ook daadwerkelijk gekort op het gemeentefonds. Het resterende bedrag — olopend naar € 675 mln — is nu dus geschrapt. Goed nieuws uiteraard, maar in het licht van zowel de gebrekkige onderbouwing van deze korting als de resterende financiële problematiek is het geen reden om alle slingers uit de kast te halen.

Belangrijker is de erkenning van het huidige kabinet dat de bbp-systematiek onvoldoende is om de stijgende zorgkosten die gemeenten maken op te vangen. Daarbij werd specifiek de uitvoering van de Wmo genoemd, waarvan de ver-

Waar in de meeste andere landen gemeenten ook zelf verantwoordelijk zijn voor hun inkomsten, is in Nederland het rijk verantwoordelijk voor het ophalen van het geld en de verdeling onder gemeenten

wachting is dat door de (dubbele) vergrijzing de kosten de komende jaren snel zullen toenemen. Om die erkenning kracht bij te zetten zijn er beperkt middelen toegevoegd aan het gemeentefonds en is afgesproken te onderzoeken of hier aparte indexeringsafspraken nodig zijn.

Verder toont het nieuwe kabinet — met name minister-president Schoof — zich bereid om snel met decentrale overheden in overleg te gaan. Waar het zogeheten 'Overhedenoverleg' tussen rijk, gemeenten, provincies en water-

schappen onder Rutte een zieltogend bestaan leidde, heeft dat met dit kabinet al twee keer plaatsgevonden.

Een korting is geen tekort

Het ziet er alles bij elkaar niet best uit voor gemeenten. Wat gaan we daarvan merken? Gemeenten zijn verplicht een meerjarig sluitende begroting op te stellen. De provincies houden daar toezicht op. In de praktijk betekent het dat vooral wordt gekeken of de begroting structureel sluitend is.

Het idee daarachter is dat een gemeente een sluitende begroting heeft of daar binnen vier jaar naartoe kan werken. Het kader aan de hand waarvan dit wordt getoetst biedt weinig ruim-

Ook als er niets verandert aan het takenpakket hebben gemeenten elk jaar meer geld nodig: lonen en prijzen stijgen als gevolg van inflatie én het aantal inwoners en het percentage ouderen stijgt

te voor interpretatie: tegenover structurele uitgaven moeten structurele inkomsten staan. Jaarlijkse onderuitputting of reserves gelden niet als structurele inkomsten. De belangrijkste structurele inkomstenbron is: het gemeentefonds. Een korting daarop werkt dus meteen door in de structurele ruimte voor de gemeente.

Tot nu toe lukt het alle gemeenten de begroting structureel sluitend te krijgen. Er is nog maar één gemeente 'artikel 12' (zie kader) en er staan ook een historisch laag aantal gemeenten onder preventief toezicht. Niets aan de hand dus? Het is nog te vroeg om dat te zeggen. Aan

het eind van dit jaar kunnen we daarvoor pas echt de balans opmaken. Feit is wel dat een korting geen tekort hoeft op te leveren. Dat hangt af van de financiële uitgangspositie van de gemeente en vooral van de keuzes die worden gemaakt.

Gemeenten hebben best nog mogelijkheden om moeilijke keuzes die de eigen inwoners raken te vermijden of uit te stellen. Dat kan door (nog) scherper te begroten, door investeringen uit te stellen, afschrijvingstermijnen te verlengen, te besparen op beheer en onderhoud, door subsidies niet of deels te indexeren of door toeristen- of forensenbelasting te verhogen of in te voeren.

Voor de korte termijn leveren al deze keuzes geen problemen op, maar op de langere termijn hebben ze natuurlijk wel effect. Zeker het uitstellen van investeringen of het besparen op beheer en onderhoud zijn risicovol omdat op deze manier de (vaak veel hogere) rekening doorgeschoven wordt naar de toekomst.

Wie het voorzieningenniveau in stand wil houden kan uiteraard altijd de gemeentelijke belasting verhogen. Geen populaire maatregel, maar wel goed uitlegbaar. Bezuinigen kan natuurlijk ook, en een flink aantal gemeenten zal daar niet aan ontkomen. De vraag is wat er overblijft van het ravijn als het gemeenten in meerderheid toch lukt om met een mix van bovenstaande maatregelen tot een sluitende begroting te komen. In de politieke werkelijkheid is het ravijn dan opgelost. In de 'echte' werkelijkheid betekent dit waarschijnlijk dat de effecten van bezuinigingen en uitstel van investeringen op een later moment voor problemen gaan zorgen.

Wat te doen?

Wethouders willen graag dingen voor elkaar krijgen en gemeenteraadsleden zijn niet gekozen om alleen maar over bezuinigingen te discussiëren. Vanuit dat perspectief zal een te krap

financieel kader niet bijdragen aan de animo voor deze functies, maar dat is een andere discussie.

Wethouders en raadsleden gaan zich de komende maanden noodgedwongen buigen over de financiële keuzen die voorliggen. Het kabinet zou gemeenten bij de Voorjaarsnota nog tegemoet kunnen komen. Dat zou eigenlijk voor de hand liggen als bewindspersonen zich realiseren dat ze gemeenten hard nodig hebben om ook hun eigen doelen te bereiken.

Mona Keijzer kan geen huizen bouwen zonder gemeenten. Sophie Hermans kan de klimaatdoelen niet halen zonder gemeenten. Om de bestaanszekerheid te verbeteren heeft Eddy van Hijum de gemeenten nodig. Natuurlijk kunnen ze de gemeenten de schuld geven als dat allemaal niet lukt, maar dat zou op zijn minst ongelooftwaardig zijn.

Gelet op de enorme stapel met dossiers die is doorgeschoven naar de voorjaarsbesluitvorming wordt dit wel heel erg spannend. Wat kunnen colleges en gemeenteraden tot die tijd doen? Financiële krapte leidt nu nog te vaak tot een zakelijker opstelling binnen de gemeente, maar het zou ook moeten leiden tot een zakelijker opstelling richting het rijk. Wat wordt er allemaal van gemeenten verwacht en wat staat daar tegenover? Wat kan wel, en wat kan niet? Welke nieuwe taken kunnen gemeenten er nog bij nemen en wat moet even wachten? Eigenlijk komt het erop neer dat gemeenten af en toe 'nee' moeten zeggen.

Eerder adviseerde de VNG gemeenten al om de gevolgen van bezuinigingen inzichtelijk te maken. Hoe groot de verleiding ook is om lokaal een positief en optimistisch verhaal aan de inwoners te kunnen vertellen, houdt het wel realistisch. Laat zien wat de ondoordachte ingreep van het kabinet Rutte 4 uit 2021 concreet betekent en welke risico's dat op termijn kan opleve-

ren. Kijk in dat verband ook een systematisch en structureel naar welke investeringen op (lange) termijn nodig zijn en wat de staat van onderhoud is van wegen, bruggen en gemeentelijk vastgoed. Is dat goed in beeld? Zijn daar geen stille lasten verstopt?

En neem tot slot de ruimte om zelf keuzes te maken. Als het rijk zegt dat hetzelfde takenpakket met minder middelen kan worden uitgevoerd, is dat dan niet impliciet een oproep aan gemeenten om zelf keuzes te maken – misschien zelfs voor hoe wettelijke taken precies moeten worden uitgevoerd?

Misschien is het belangrijkste wel dat je als gemeente(raad) bepaalt wat je ondergrens is. Welke voorzieningen wil je absoluut behouden voor de inwoners van je dorp of stad? Hoe lang mag je onderhoud aan wegen of schoolgebouwen uitstellen? En als de ondergrens in zicht komt, laat de effecten daarvan gewoon maar zien.

De situatie vanaf 2026 is een opstapeling van verschillende zaken en komt boven op een financiële situatie die al niet ideaal was voor gemeenten

Zowel colleges als gemeenteraden vinden dat in de praktijk lastig: een niet-sluitende begroting straalt toch ook slecht op hen af. Maar als de oorzaak daarvan zo duidelijk buiten je eigen invloedssfeer ligt, waarom zou je dan alle negatieve gevolgen ervan voor je rekening nemen?

Want het is een feit dat gemeenteraden en colleges niets kunnen doen aan de gemeentefonds-begroting. Daar gaat het kabinet over en vervolgens de Tweede Kamer. Het meest onver-

teerbare van deze situatie is misschien wel het totale gebrek aan onderbouwing van de bezuinigingen.

Het ravijn is een korting op het gemeentefonds die nooit is onderbouwd of beargumenteed, maar die langzaam wordt weggetoverd in een mist van techniek. De tekorten op de jeugdzorg bij gemeenten zijn flagrant in strijd met de Gemeentewet, maar leiden niet tot actie bij het rijk.

Misschien zou het nog te begrijpen zijn als er gewoon werd gezegd dat gemeenten te veel geld uitgeven en dat het minder moet. Maar dat gebeurt niet: telkens weer wordt benadrukt dat rijk en gemeenten samen moeten optrekken en dat taken en middelen in balans moeten zijn. Maar de praktijk is omgekeerd: niet alleen zijn taken en middelen niet meer in balans, de verhouding tussen rijk en gemeenten zelf is ernstig uit balans gebracht door ondoordachte en eenzijdige financiële ingrepen.

Het ravijnjaar 2026 is onrechtmatig

Kan de nationale overheid onbeperkt morrelen aan de financiën van de gemeenten? Dat is de kernvraag als het gaat om het ravijnjaar 2026, waarin de gelden waarover de gemeenten kunnen beschikken fors naar beneden worden bijgesteld. En als wel beperkt kan worden gemuteerd, maar niet onbeperkt, waar ligt dan de precieze grens tussen het een en het ander?

De gemeentelijke financiën vallen uiteen in een 'vrij deel' enerzijds en een (het grootste) deel anderzijds dat is bedoeld voor de uitvoering van nationale regelingen. Beide delen worden beschermd door belangrijke juridische normen.

DOUWE JAN ELZINGA

Emeritus hoogleraar Staatsrecht Rijksuniversiteit Groningen en Universiteit van Aruba.

Het vrije deel van de gemeentelijke financiën betreft de lokale autonomie waarmee allerlei voorzieningen kunnen worden gecreëerd en lokale problemen kunnen worden opgelost. De Grondwet bevat de vestiging en bescherming van deze autonomie en het Handvest lokale autonomie van de Raad van Europa doet daar nog een schepje bovenop.

Eens in de zoveel jaar komt een delegatie van de Raad van Europa in ons land kijken of het hier nog een beetje op orde is. Die delegatie schrijft de laatste vijftien jaar steeds een heel kritisch rapport hierover, maar die rapportages worden niet serieus genomen. Wat is nou helemaal de Raad van Europa?

Ondertussen is er van de vrije financiële ruimte voor gemeenten nog maar heel weinig over en met het ravijnjaar voor de boeg wordt een laatste zetje gegeven waardoor die belang-

rijke vrije ruimte bijna niet meer bestaat. Onrechtmatig is dat natuurlijk wel want flagrant in strijd met de Grondwet en het genoemde Handvest.

Wie de uitvoeringsdemocratie veel belangrijker vindt dan gemeentelijke autonomie zal daar niet zoveel problemen mee hebben, maar dan moet ook consequent worden gepleit voor een afschaffing van de grondwettelijke bescherming van die autonomie. Zolang dat niet het geval is, moeten grondwettelijke en niet-nationale normen worden gehandhaafd en nageleefd.

Tot zover het vrije deel van de gemeentefinanciën. Gemiddeld 85% van de gemeentelijke taken betreft de verplichte uitvoering van nationale regelingen en van nationaal beleid: het zogenaamde medebewind. In artikel 108, lid 3 van de Gemeentewet staat dat de kosten die aan

Gemeenten zijn aan de Haagse financiële goden overgeleverd en mogen het vuile bezuinigingswerk opknappen

de uitvoering van het medebewind zijn verbonden, voor zover zij ten laste van de betrokken gemeenten komen, door het Rijk aan hen worden vergoed.

Er staat niet dat de kosten *gedeeltelijk* worden vergoed en ook niet dat over die kostenvergoeding *overleg* moet plaatsvinden en ook zijn er geen helder geformuleerde *uitzonderingen*. Nee, de kosten moeten *over de hele linie* worden vergoed voor zover zij ten laste van de gemeenten komen. Voor de provincies geldt dezelfde regel.

Sinds jaar en dag wordt deze norm met voeten getreden en via allerlei constructen ontweken. Lange tijd werden er zogenaamde efficiëntie-kortingen toegepast door de rijksoverheid, maar de moeite om de kortingen en bezuinigingen inhoudelijk te onderbouwen wordt niet genomen. Het mechaniek van de nationale kostenvergoedingen is uiterst ondoorzichtig, terwijl het gevolg zeer doorzichtig is: bij het gros van de taaktoedelingen komen de gemeenten tekort.

Het departement van Financiën is de dominante beslisser, tezamen met het vakdepartement dat de betreffende taak in uitvoering brengt bij de gemeenten. Per saldo zijn de gemeenten daardoor aan de Haagse financiële goden overgeleverd, mogen ze veel vuil bezuinigingswerk opknappen en zijn ze in de regel een financiële restpost.

Ondertussen is ook deze handelwijze natuurlijk evident onrechtmatig. Die onrechtmatigheid kan worden opgeheven door de norm van algehele vergoeding van de kosten uit de Provinciewet en de Gemeentewet te halen. Zo lang dat niet het geval is, geldt de norm echter onverkort.

Zo heel af toe ziet de rijksoverheid dat hier een probleem bestaat, bijvoorbeeld toen in 2021 de arbitrage-commissie Jeugdzorg (de commissie-Van Zwol) wees op de wettelijke vergoedingsverplichting, oordeelde het kabinet dat dit een zodanig zwaarwegend advies was dat hiervoor extra middelen moesten worden uitgetrokken. Maar dit was een heel spaarzame uitzondering op de regel dat de vergoedingsverplichting uit de wet overwegend en eigenlijk over de hele lijn wordt genegeerd.

Een van de gevolgen daarvan is dat gemeentelijke tekorten in de sfeer van het medebewind moeten worden afgedekt uit de spaarzame vrije middelen. En deze wankelende vorm van financie-

ring van het medebewind is daardoor mede de nekslag voor de lokale autonomie.

En dan nu de hamvraag. Indien rechters – inclusief het rechtsprekende deel van de Raad van State – de rijksoverheid steeds vaker houden aan en confronteren met normen die door de wetgever zijn gesteld en die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten (zoals in het geval van Urgenda en Greenpeace) zou het dan ook niet geheel voor de hand liggen om ten aanzien van de gemeenten en het ravijnjaar 2026 dezelfde lijn aan te houden?

Welk argument is er om de genoemde wettelijke normen die van toepassing zijn op de centrale overheden anders te kwalificeren dan de wettelijke stikstofnormen of de mensenrechtelijke normen die het leefklimaat en het milieu beogen te beschermen? Kortom: geen getalm, breng ook deze evidente en dubbele onrechtmatigheid naar de rechter en wijs deze erop dat gelijke gevallen gelijk behandeld moeten worden.

De impact van ravijnjaar 2026

We staan aan de vooravond van het geveesde ravijnjaar 2026. Het jaar van gedwongen bezuinigingen door gemeenten als gevolg van een nieuw financieringssysteem. Een financieel gat waarover gemeenten en VNG al geruime tijd de noodklok luiden. Wat misschien nog wel het meest verontrustend is: niemand heeft goed zicht op de gevolgen van die bezuinigingen op lokaal niveau.

Hoe worden gemeenten geraakt? Welke opties hebben gemeenten om te bezuinigen, en dus: wie of wat kan de dupe hiervan worden? De gevolgen van deze bezuinigingsronde op lokaal niveau zijn volstrekt onhelder, en toch heeft de Tweede Kamer een klap gegeven op dit nieuwe model. Dat gebeurde op de valreep van het kabinet Rutte 4.

Enquête

Om beter zicht te krijgen op de gevolgen van deze bezuinigingen heeft het Centrum voor Lokaal Bestuur in samenwerking met de Tweede Kamerfractie van GroenLinks|PvdA een vragenlijst verstuurd naar alle raadsleden en wethouders van de GroenLinks en PvdA.

Om zicht te krijgen op de gevolgen van de komende bezuinigingen in de dorpen en steden in heel Nederland, vroeg het Centrum voor Lokaal Bestuur van de PvdA alle gemeenteraadsleden en lokale bestuurders van PvdA en GroenLinks welke bezuinigingsvoorstellen zij langs zien komen, waar ze zich het meest zorgen over maken en wat ze doen om de meest kwetsbare inwoners tegen de dreigende kaalslag te beschermen.

GLIMINA CHAKOR, EVELYNE LAMMERDING & MARIJE SCHNABEL

Lid Tweede Kamer Groenlinks|Pvda, respectievelijk medewerkers van het Centrum van Lokaal Bestuur van de PvdA.

Lokale politici kregen vragen voorgelegd zoals: welke ambities worden geschrapt met het oog op komende bezuinigingen? Welke voorzieningen dreigen in jouw gemeenten te verdwijnen? Verhogen jullie de gemeentelijke inkomsten?

Meer dan 140 reacties vanuit honderd afdelingen kwamen er op de enquête. Hieruit wordt duidelijk dat over de hele linie de meest kwetsbare inwoners het hardst geraakt zullen worden. Vooral in de (plattelands)gemeenten zijn de zorgen groot. Lokale voorzieningen als zwembaden, sportaccommodaties, cultuurhuizen, bibliotheken en muziekscholen staan op het punt te verdwijnen. Voorzieningen die in de kleinere gemeenten vaak trouwens al een tijd geleden verdwenen zijn.

Achtkarspelen

De fractie in Achtkarspelen bijvoorbeeld laat weten straks in een van de diepste ravijnen van Nederland te belanden. De plattelandsgemeente in het oosten van Friesland bestaat uit twaalf dorpen. De laaggeletterdheid is er hoog, veel bewoners zijn kwetsbaar. De streekmuziekschool is al verdwenen. Op twee basisscholen kunnen kinderen nog muziekles krijgen.

De PvdA wil de streekbibliotheek beslist openhouden. De fractie vindt het al erg genoeg dat er nog maar twee vestigingen zijn voor alle inwoners van de twaalf dorpen. In een gebied waar veel inwoners moeite hebben met lezen, schrijven en digitale vaardigheden is de bibliotheek onmisbaar. Het is een belangrijk instrument in de aanpak van laaggeletterdheid, die vaak samenhangt met allerlei andere problemen zoals armoede en gezondheidsproblemen.

Twee zwembaden telt Achtkarspelen: een binnen- en een buitenbad. Beide draaien goed. Er wordt doelgroepenzwemles gegeven en de baden fungeren als instructiebad. Mochten

ze sluiten, dan heeft dat negatieve gevolgen voor de zwemveiligheid. Maar ook veel ouderen maken gebruik van de baden. Juist in deze vergrijzende gemeente zou je dat juist moeten stimuleren; zo blijven ouderen langer fit. En het zwembad is een belangrijke plaats van ontmoeting, voor jong en oud.

In veel gemeenten worden bezuinigingen voorgesteld op inkomensondersteuning voor minima, huishoudelijke hulp en hulp aan jongeren

Het goede nieuws is dat de dorpshuizen er nog staan. Waar winkels en scholen zijn verdwenen — en dat gebeurt heel veel in dorpen op het platteland — is het dorpshuis een van de schaarse plekken voor sociale ontmoeting. Ook organiseren dorpshuizen activiteiten. Als de gemeente, al dan niet gedwongen, gaat snijden in de dorpshuizen creëert zij dode dorpen. Dat wil niemand.

Barneveld

In de gemeente Barneveld worden de leges, de afvalstoffenheffing, de onroerendzaakbelasting en de grafleges dit jaar al verhoogd. Deze ingrepen om de inkomsten te verhogen betekenen niet dat de gemeente gevrijwaard blijft van bezuinigingen in 2026.

De links-progressieve fractie Pro'98 waar ook de PvdA in zit, wil er beslist voor waken dat het sociaal domein wordt uitgekleeft. Bezuinigingen op bijvoorbeeld het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) zitten eraan te komen. Maar hoewel het CJG tonnen kost, is het verstandig deze uitgaven wel te blijven doen. Het gaat tenslotte om de gezondheid en het welzijn van de inwoners.

Bovendien zijn hogere kosten voor de gezondheidszorg op termijn te vermijden dankzij het CJG. Medewerkers van het CJG komen bij mensen over de vloer. Tijdens die bezoeken ontdekken zij vaak dat er meer speelt waardoor in een vroeg stadium de juiste hulp kan komen. Vaak is daardoor zwaardere hulp, die duurder is, later niet nodig.

Barneveld vreest dat de kaasschaaf over het minimale en de bijzondere bijstand gaat. Hoewel het minimale in Barneveld effectief lijkt te zijn – het armoedepercentage ligt op 1,5%, landelijk is dat 3% – wil Pro'98 heel duidelijk maken wat de gevolgen zijn van de aangekondigde lokale bezuiniging van € 3 mln.

Nu kunnen huishoudens met een inkomen tot 120% van het minimum een beroep doen op de sportregeling. De witgoedregeling is er voor huishoudinkomens tot 110%, en de energietoeslag gold voor inkomens tot 150% van het minimum. Kortom, de minimale regelingen verschillen nogal. Wat al deze regelingen gemeen hebben: als er iets afgaat zullen meer mensen in armoede vervallen.

Kerkrade

Uit de enquête blijkt dat in veel gemeenten bezuinigingen worden voorgesteld op gemeentelijke voorzieningen zoals inkomensondersteuning voor minima, huishoudelijke hulp vanuit de gemeente en in een vroeg stadium hulp bieden aan jongeren. In Kerkrade bijvoorbeeld is het niet ondenkbaar dat het voorstel op tafel komt om minimale regelingen af te schalen van 120% naar 100% van het bijstandsniveau. Als dat doorgaat zal de 'Meedoen-pas' niet meer beschikbaar zijn voor mensen die net boven de bijstandsnorm zitten.

Kerkrade kent een beroepsbevolking waarvan een kwart laaggeletterd is, weinig te besteden heeft en over het algemeen ook een slechte

gezondheid heeft. Problemen stapelen zich op bij een flink deel van de inwoners. De bezuinigingen zullen hier nog weer dubbel zo hard aankomen als bij andere inwoners.

Kerkrade heeft nu nog een potje voor culturele activiteiten. Mensen die tot 120% van het minimum hebben om van te leven, kunnen in een jaar € 100 tot € 150 uit dat potje krijgen om van naar het theater te gaan, lid te worden van de plaatselijke harmonie of een seizoenkaart van Roda JC mee te kopen. Kortom, het potje is bedoeld om sociaal mee te kunnen doen. Dat wegbezuinigen zou een grote impact hebben op het dagelijks leven van deze groep.

Enschede

Grotere gemeenten blijven niet gevrijwaard van harde klappen: ook hier worden onderhoud aan straatverlichting en wegen beperkt, worden regiodeals op onderwijs stopgezet en worden groenonderhoud en duurzaamheidsprogramma's gereduceerd.

De gemeente Enschede heeft de nota *Eigen Verdienvermogen* gemaakt. Daarin staan manieren om de gemeentelijke inkomsten te vergroten, zoals samen met inwoners een eigen energiebedrijf opzetten. Nog meer bezuinigen, dat gaat werkelijk niet, ziet de fractie daar.

Enschede had sinds de kredietcrisis al tien jaar lang veel bezuinigingen doorgevoerd. Het gaat sinds 2021 eindelijk weer beter met de gemeente. Zij presenteert in 2022 mooie plannen voor de stad, investeren was weer mogelijk. Daarom is het voor Enschede extra zuur dat er – buiten haar eigen schuld om – opnieuw financieel zware tijden aanbreken.

Veel pijnlijke bezuinigingsmaatregelen waren al genomen. Inwoners met kwijtschelding mogen hun grijze container geen negen, maar vier keer per jaar gratis aan de straatkant zetten. Dit is slechts een voorbeeld, maar de arme kant

van Enschede heeft haar bijdrage aan bezuinigingen al helemaal geleverd. Er was juist weer een degelijk armoedebeleid opgebouwd de afgelopen jaren. De fractie ziet het niet zitten dat weer af te breken.

Structurele meevallers in de begroting zijn al jaren terug afgeroomd, alle lucht is uit de begroting geperst. Desondanks bekijkt de gemeente nog wat zij met een minimaal budget kan doen. De vrees bestaat dat er veel maatregelen komen die kleine besparinkjes opleveren, maar een grote impact hebben op het dagelijks leven.

De armoedeondersteuning is verdeeld in tal van regelingen. Als er van alle ondersteuningsmaatregelen een beetje budget af gaat, levert dat samen misschien wel een mooi bedrag op, het hakt ook diep in op de levens van mensen.

Wees kritisch

Wat in Den Haag klinkt als een technische begrotingsexercitie, betekent in de lokale praktijk dat bibliotheken sluiten, zwembaden verdwijnen en armoedevoorzieningen in dorpen en steden wegvallen. Gemeenten dreigen te worden gereduceerd tot doorgeefluik van het rijksbeleid. Terwijl het tegendeel de bedoeling is: als gemeente ben je de eerste overheid voor je inwoners, het eerste aanspreekpunt.

Wat kun je doen als gemeenteraadslid of lokale bestuurder om je rol geloofwaardig te blijven vervullen? Kijk kritisch naar de voorstellen die in de gemeenteraad worden gedaan. Kies voor het beste voor je inwoners en maak die keuze vanuit je eigen sociaal-democratische waarden. Dat betekent onder meer kiezen vóór leefbaarheid en soms dus ook het nemen van minder populaire maatregelen zoals het verhogen van de ozb. Dat is niet leuk, maar wel beter dan inhakken op of venijnig schaven aan het minimabeleid.

Als in jouw gemeente de infrastructuur goed is, kun je ervoor kiezen het geld dat voor wegeaanleg of -onderhoud is gereserveerd in te zetten voor preventief jongerenwerk of het in stand houden van sociale voorzieningen. Dan volgen de wegwerkzaamheden later. Zorg er wel voor dat je zulke maatregelen heel goed gemo-

De vrees bestaat dat er veel maatregelen komen die kleine besparinkjes opleveren, maar een grote impact hebben op het dagelijks leven

tiveerd brengt. Het zijn keuzes die je sowieso maakt met de rug tegen de muur. Een gevolg van het landelijke beleid van dit huidige kabinet én van Rutte 4: VVD, D66, CDA en CU.

Heeft je lokale afdeling de capaciteit om een tegenbegroting te maken, maak die vooral. Daarmee kun je goed laten zien hoe jouw keuzes zouden uitpakken.

Liever rood staan

Een derde mogelijkheid is ervoor te kiezen rood te staan, om de begroting niet sluitend te maken. Liever dat dan de leefbaarheid in je gemeente op te geven en kwetsbare inwoners door het ijs te laten zakken. De VNG adviseerde eerder ook al om de begroting vanaf 2026 niet ten koste van alles sluitend te maken.

Misschien is het makkelijker om dit vanuit een coalitiepositie te bewerkstelligen dan in de oppositie. Maar dat betekent niet dat je vanuit de oppositie machteloos staat. Juist vanuit de oppositie kun je voluit aandacht vragen voor de opdoemende problemen. Praat met de media. Maak kabaal. Maak heel veel kabaal om ervoor te zorgen dat we een sociale samenleving blijven.

Ondertussen voert de fractie van Groen-Links-PvdA in de Tweede Kamer de druk stevig op om het ravijn alsnog gedicht te krijgen.

Binnenkort verschijnt bij het CLB het 'Zwartboek Ravijnjaar'. Aan de hand van een top-50 van gemeenten die het hardst worden getroffen, wordt in een oogopslag duidelijk waar de hardste klappen zullen komen. Meer informatie via clb@pvda.nl.

Sociaal werk: meer overleven dan innoveren

Laagdrempelige ondersteuning, dichtbij en met inwoners, helpt voorkomen dat kleine problemen groot worden. In sterke gemeenschappen is het prettiger wonen en kijken mensen meer naar elkaar om. Maar, die sociale cohesie ontstaat niet overal vanzelf. In veel wijken zijn vakmensen zoals jongerenwerkers, opbouwwerkers en sociaal raadswerkers actief om de gemeenschap dat benodigde zetje te geven. Bij thema's als preventie, (sociale) veiligheid en participatie worden sociaal werkers steeds meer gezien als essentieel om beleidsdoelen te bereiken. Zij staan dicht bij de mensen, kunnen bewoners snel en laagdrempelig ondersteunen bij hulpvragen en zijn de verbindende schakel tussen bewoners en organisaties in de wijk.

LEX STAAL

Directeur-bestuurder van Sociaal Werk Nederland, de branchevereniging voor het sociaal werk.

Helaas kunnen wij die rol nog niet overal in Nederland optimaal uitoefenen. Sociaal werk wordt ingekocht door gemeenten en is daarmee in hoge mate afhankelijk van de lokale financiële situatie en de wisselende politieke kleur van het college. Hierdoor moeten nut en noodzaak van het sociaal werk op meer dan driehonderd plekken in het land steeds opnieuw worden besproken. De ondersteuning die je als bewoner kan krijgen is afhankelijk van je postcode.

Daarbij hebben organisaties die actief zijn in het sociale domein al jaren te maken met een structureel ontoereikende compensatie voor loon- en prijsstijgingen. In 2024 publiceerde Bureau Bartels het onderzoek 'Meer overleven dan innoveren' over de financiële staat van onze branche. De titel maakt de huidige situatie pijnlijk duidelijk. Een kwart van de organisaties

staat financieel in de rode cijfers, twee derde moet snijden in personeel en de helft van de organisaties moest diensten stoppen, locaties sluiten of kon minder mensen helpen.

Daar komt nu het financiële ravijnjaar 2026 bovenop, waar veel gemeenten noodgedwongen op voorsorteren. We schatten dat een derde van de sociaal-werkorganisaties op dit moment al wordt geconfronteerd met bezuinigingen. Dit leidt onvermijdelijk tot het verder snijden in dienstverlening, arbeidsplaatsen en bijvoorbeeld de openingstijden van wijkcentra. In de praktijk houdt dit in dat (kwetsbare) bewoners niet, of moeilijker, de hulp kunnen krijgen die zij nodig hebben. Met alle gevolgen van dien.

Bestuurders in onze branche zitten in een onmogelijke spagaat. Enerzijds willen ze innoveren, werken zij samen met bewoners(i-

Sociaal werk wordt ingekocht door gemeenten en is daarmee in hoge mate afhankelijk van de lokale financiële situatie en de wisselende politieke kleur van het college

nitiatieven) en wijkpartners aan preventie en gezondheid, en worden er op regionaal niveau ambitieuze plannen en coalities gesmeed in het kader van het Integraal Zorg Akkoord. Anderzijds moeten ze alle zeilen bijzetten om de dienstverlening op peil te houden, om goede vakmensen perspectief te blijven bieden en te zorgen dat aan het einde van het jaar zwarte cijfers worden geschreven.

Vooral kleine sociaal-werkorganisaties staat het water aan de lippen. Bij grotere organisaties is er nauwelijks ruimte om te innoveren, terwijl dit juist zo hard nodig is nu er meer een beroep wordt gedaan op het sociaal domein. In het onderzoek van Bureau Bartels gaf twee derde van de sociaal-werkorganisaties aan dat hun rol en betrokkenheid bij de uitvoering van akkoorden zoals het IZA sterk onder druk staat.

Die spagaat maakt het lastig om met elkaar stappen vooruit te zetten. Neem als voorbeeld de landelijke visie op de eerstelijnszorg die wij samen met zorgpartijen hebben vastgesteld. In een notendop is het voornemen dat huisartsen in de toekomst meer gaan verwijzen naar het sociaal werk. Normaliseren in plaats van medicaliseren. Huisartsen willen hierover graag langdurige afspraken maken, maar zij vragen zich ook af: Wat als wij op die manier mensen gaan doorverwijzen, maar het sociaal werk door de bezuinigingen in 2026 onvoldoende capaciteit heeft? Dan krijgen we dat werk weer terug, maar hebben wij niet meer de capaciteit en de financiering om goede zorg te borgen. Dit zorgt voor koudwaterrees bij huisartsen en dat is goed te begrijpen. Er zijn ook positieve ontwikkelingen. Zo hebben de Vereniging Nederlandse Gemeenten en Divosa de waarde van het sociaal domein in een gezamenlijke propositie onderstreept. Een van hun aanbevelingen is om structureel 2% van de zorgbegroting te verschuiven naar publieke gezondheid, ondersteuning en maatschappelijke zorg. Zo kunnen gemeenten duurzaam investeren in sociaal werk en veel steviger bijdragen aan een vitale samenleving en een houdbare gezondheidszorg. Ook kunnen zij dan tarieven adequaat compenseren voor gestegen (loon) kosten.

Daarnaast is het sociaal werk bestuurlijk ook steeds beter vertegenwoordigd aan landelij-

ke beleidstafels. Er is steeds meer steun voor een 'sociale basisinfrastructuur'. Dit zijn afspraken over vaste voorzieningen waarop bewoners in alle wijken in Nederland moeten kunnen rekenen. Zoals een buurthuis of wijkcentrum waar je zomaar binnen kunt lopen voor een leuke activiteit en een luisterend oor. Waar iemand je helpt met die ingewikkelde brief van de Belastingdienst of de gezinsproblemen waar je zelf even niet uit komt.

Deze basisinfrastructuur zou sociaal-werkorganisaties in de toekomst een duurzame basis kunnen gaan bieden voor hun bedrijfsvoering, waardoor zij minder afhankelijk zijn van al dan niet gedwongen bezuinigingen van gemeenten.

Maak het Groninger model voor mijnbouwschade algemeen geldend

Schade aan een woning door de winning van aardgas, zout of kolen (of andere zaken die uit de grond worden gehaald) heet mijnbouwschade. Een claim indienen voor mijnbouwschade is een complex en kostbaar proces. Door het model dat nu exclusief aangehouden wordt voor schadeclaims rond het grote Groninger gasveld toe te passen via een algemeen wettelijke regeling, kunnen gedupeerde burgers beter hun recht halen. Opmerkelijk genoeg pleit de Raad van State hier tegen.

GERRIT DIJKSTRA & FRITS VAN DER MEER

Gerrit Dijkstra is universitair docent aan de Universiteit Leiden. Frits van der Meer is emeritus-hoogleraar Comparative Public Sector and Civil Service Reform.

Na de aardbeving in Huizinge in 2012 kwam de problematiek van de aardbevingsschade in Groningen langzamerhand hoog op de politieke en maatschappelijke agenda te staan. Oorspronkelijk was de schadeafhandeling puur privaatrechtelijk van aard (gebaseerd op artikel 6:177 BW). Dat houdt in dat gedupeerde burgers op grond van de aansprakelijkheid van een exploitant van een mijnbouwactiviteit een claim kunnen indienen bij de exploitant, doorgaans de concessiehouder.¹

In het Groningse geval is die exploitant de Nederlandse Aardoliemaatschappij (NAM), waar Shell en Exxon elk voor vijftig procent aandeelhouder van zijn. Essentieel is dat gedupeerden moeten bewijzen dat er een oorzakelijk (causaal) verband bestaat tussen de gaswinning en de aardbevingen en vervolgens dat hun eigen schade een gevolg is van die aardbevingen. Kortom een dubbele causaliteit die de gedupeerde moet bewijzen.

Wanneer de gedupeerde en de NAM niet tot overeenstemming komen, staat de weg open naar de civiele rechter. Maar vanwege de aard van de procedures, en de hieraan verbonden kosten, is er voor gedupeerden een hoge drempel om langs deze weg hun recht te halen. Voor de individuele gedupeerde burger is deze dubbele causaliteit moeilijk aan te tonen. Bovendien staat de individuele gedupeerde tegenover een machtige organisatie als de NAM.

Instituut Mijnbouwschade Groningen

Door het evident worden van de schades en een intensere maatschappelijke en politieke ophef is bovenstaand model stap voor stap gewijzigd. Op dit moment is de afhandeling van de schade voor het grootste deel – er bestaat ook nog een Nationaal Coördinator Groningen – in handen van een publiekrechtelijk vormgegeven, onafhanke-

lijk en zelfstandig bestuursorgaan: het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG). De uitgekeerde schadevergoedingen komen uiteindelijk voor rekening van de concessiehouder, de NAM.²

Mocht de gedupeerde het niet eens zijn met het besluit van het Instituut Mijnbouwschade Groningen, dan staat voor de gedupeerde de gang naar de bestuursrechter open. Dit is voor de gedupeerde laagdrempeliger dan de gang naar de civiele rechter. De mogelijkheid om naar de civiele rechter te stappen in plaats van naar de bestuursrechter bestaat nog steeds, maar door gedupeerden wordt hier in de praktijk niet of nauwelijks gebruik kan gemaakt.

De individuele gedupeerde, vaak de eigenaar van een woning, staat tegenover een machtige mijnbouwmaatschappij met omvangrijke juridische en financiële middelen

Het belang van deze omslag is dat de dubbele causaliteit niet meer bewezen hoeft te worden door de gedupeerde. Er bestaat een zogeheten omgekeerde bewijslast (het bewijsvermoeden). Dit is gebaseerd op artikel 6:177a BW.³ Bij de omgekeerde bewijslast wordt vermoed, en is aannemelijk, dat de schades uiteindelijk het gevolg zijn van de gaswinning.

Belangrijk is dat dit model en deze bewijslastverdeling alleen gelden voor de gaswinning in Groningen en dan ook alleen voor het grote gasveld. Voor andere mijnbouwwinning, waaronder ook de kleinere Groningse velden – zoals bij Warffum, waar kortgeleden nog een aardbeving plaats vond – gelden deze procedurele en inhoudelijke aanpak niet.⁴

Op 13 februari 2025 vond bij Warffum in de provincie Groningen een beving plaats van 2,2 op de schaal van Richter. Inwoners die hierbij schade aan hun huis hebben opgelopen, kunnen een schadeclaim indienen, maar dat is ingewikkeld en duur. Zij vallen niet onder de versimpelde (en goedkopere) regeling die bestaat voor schade die is veroorzaakt door het grote Groninger gasveld. Foto: Shutterstock.

De vraag is of dit model voor het grote Groningerveld niet – via een algemene wettelijke regeling – voor alle mijnbouwschades in Nederland van toepassing moet worden verklaard. Aangezien de Groningse ‘toestanden’ niet uniek zijn, zijn wij hier een voorstander van. De Raad van State is hier echter tegen. Dit schrijft de Raad in een ‘Voorlichting’ op verzoek van toenmalig staatssecretaris Vijlbrief.

Procedures buiten het Groningerveld

Voordat we hier verder op ingaan, is het goed te weten welke procedures en regelingen gelden ten aanzien van de gaswinning buiten het grote Groningerveld, waaronder ook de kleine gasvelden in de provincie Groningen en andere mijnbouwactiviteiten waaronder zoutwinning. Voor mijnbouwactiviteiten buiten het Groningerveld geldt de eerdergenoemde algemene wettelijke regeling (de hoofdregel van artikel 6:177 BW). De gedupeerde moet zijn schade claimen bij de mijnbouwmaatschappij en bewijzen dat de eigen schade het gevolg is van de mijnbouwwinning.

Mochten de mijnbouwmaatschappij en de gedupeerde er onderling niet uitkomen, dan kan de benadeelde naar de civiele rechter. Maar de civielrechtelijke rechtsgang heeft hoge (onder andere financiële) barrières. Bij hogere schades en claims is een advocaat noodzakelijk. Daarnaast gelden er vrij hoge griffierechten. Bij verlies van de procedure loopt de gedupeerde het risico ook veroordeeld te worden om de proceskosten van de tegenpartij te vergoeden.

De individuele gedupeerde, vaak de eigenaar van een woning, staat daarbij tegenover een machtige mijnbouwmaatschappij met omvangrijke juridische en financiële middelen. Zowel inhoudelijk als procedureel is het dan ook een zeer lastige procedure voor de individuele gedupeerde. Precies om deze redenen is door

de Nederlandse wetgever, in het geval van het Groningerveld, voor een andere procedure met omgekeerde bewijslast gekozen.

Het nieuwe model van bewijslastverdeling geldt alleen voor de gaswinning in Groningen en dan ook alleen voor het grote gasveld

Sinds 1 juli 2020 bestaat er de Commissie Mijnbouwschade (CM). Een gedupeerde van mijnbouwschade buiten het Groningerveld kan deze commissie benaderen. De Commissie Mijnbouwschade doet dan onderzoek naar de schade en komt vervolgens met een advies in de richting van de mijnbouwmaatschappij. Mocht de gedupeerde het niet eens zijn met dit advies of mocht de mijnbouwmaatschappij het advies niet overnemen, dan kan de gedupeerde een procedure starten bij (opnieuw) de civiele rechter.

De Commissie Mijnbouwschade wijst erop dat tot dusverre haar adviezen altijd zijn overgenomen door de mijnbouwmaatschappijen. Hier moet een zeer belangrijke kanttekening bij geplaatst worden: in de ruim vier jaar dat de commissie bestaat, komt de commissie in vrijwel alle gevallen tot de conclusie dat er *geen* schadevergoeding toegekend kan worden. Slechts in 14 van de in totaal 650 gevallen heeft de Commissie Mijnbouwschade geadviseerd om een schadevergoeding toe te kennen voor bedragen van gemiddeld iets meer dan € 10.000.⁵ Dat de mijnbouwmaatschappij het advies overneemt om deze relatief lage bedragen uit te keren is begrijpelijk, het is voor hen geen enkel financieel probleem.

Wel zijn er overeenkomsten gesloten tussen de staat, het ministerie van Economische Zaken en een aantal mijnbouwmaatschappijen op het gebied van olie- en gaswinning en van zoutwinning.⁶ Uit die overeenkomsten volgt dat enkele mijnbouwondernemingen hebben afgesproken het advies van de Commissie Mijnbouwschade over te nemen en binnen twee maanden nadat de schademelder/gedupeerde met het advies heeft ingestemd, de schadevergoeding uit te betalen. Het gaat specifiek om de Nederlandse Aardolie Maatschappij, TAQA Onshore, Vermilion Energy Netherlands, Nobian Industrial Chemicals, Frisia Zout en Nedmag.

In de ruim vier jaar dat de Commissie Mijnbouwschade bestaat, komt de commissie in vrijwel alle gevallen tot de conclusie dat er geen schadevergoeding toegekend kan worden

Wat betreft deze overeenkomsten valt een tweetal opmerkingen te maken. Ten eerste gelden deze overeenkomsten alleen tussen de contractpartijen en dan ook nog enkel op het gebied van olie en gaswinning en zoutwinning. Andere mijnbouwmaatschappijen zijn niet aan deze overeenkomsten gebonden.

Een tweede opmerking is dat deze contracten slechts een beperkte looptijd hebben (vijf jaar, vanaf 2020) en daarna stilzwijgend verlengd kunnen worden. Maar de contracten kunnen ook tussentijds opgezegd worden door contractpartijen. Zolang de Commissie Mijnbouwschade maar mondjesmaat adviseert om beperkte bedragen als schadevergoeding toe

te kennen zal dat waarschijnlijk niet gebeuren. Maar als dat verandert, kunnen de maatschappijen hier wellicht anders over denken en tussentijds de overeenkomst opzeggen.

De Commissie Mijnbouwschade probeert ook een apart loket te starten voor schades die zich in Zuid-Limburg voordoen als gevolg van de kolenwinning die al in de jaren zeventig is gestopt. Hoewel de Commissie Mijnbouwschade voornemens was dit loket eind 2024 te openen, bestaat het tot op heden nog niet.

Aanvullend is het goed om te weten dat oorspronkelijk werd gedacht dat er in de Limburgse casus sprake zou zijn van een verjaringstermijn van dertig jaar na sluiting van de mijnen. De hoogste rechter heeft echter enkele jaren geleden bepaald, dat de verjaringstermijn van dertig jaar ingaat na het ontstaan van de schade (of beter: de schadeveroorzakende gebeurtenis).⁷

Dat er decennia na het sluiten van de mijnbouw nog schades ontstaan is voor de Groningers geen goed vooruitzicht! Dat de verjaringstermijn ingaat na het ontstaan van de schade, waardoor zij tegen die tijd alsnog een claim kunnen indienen, is wel enigszins een doekje voor het bloeden voor de Groningers.

Het Raad van State-advies

In november 2024 kwam de Raad van State met een advies (een zogeheten ‘Voorlichting’) waarin de Afdeling Advisering aangaf dat een algemene wet op basis van het Groningermodel niet aan te raden valt. De argumenten van de Raad van State komen nauwelijks onderbouwd over en lijken vooral ingegeven door politieke overwegingen. De keuze voor het Groningermodel, met omgekeerde bewijslast, zou immers wel eens tot veel kosten voor de staat en met name de mijnbouwmaatschappijen kunnen leiden. Dit is uiteraard niet expliciet door de Raad zo benoemd.

Laten we naar een aantal argumenten uit het Raadsadvies kijken. De eerste opmerking van de Raad is dat de Commissie Mijnbouwschade goed functioneert. Hier worden opmerkelijk weinig argumenten voor gegeven. Het belangrijkste argument lijkt te zijn dat de adviezen van de Commissie Mijnbouwschade tot nu toe altijd overgenomen zijn.

De argumenten van de Raad van State komen nauwelijks onderbouwd over en lijken vooral ingegeven door politieke overwegingen

Zoals aangegeven is naar onze mening niet overtuigend aangetoond dat de Commissie Mijnbouwschade goed functioneert. Dat tot nu toe alle adviezen zijn overgenomen kan nauwelijks als een overtuigend argument gelden. Het lijkt bijna een bewijs uit het ongerijmde. Maar wellicht nog belangrijker is dat de mijnbouwmaatschappijen, zo die al contractspartij zijn, vrij eenvoudig af kunnen van de afspraken om de adviezen van de Commissie Mijnbouwschade op te volgen. Ook de trage ontwikkelingen ten aanzien van het openen van een loket van het Commissie Mijnbouwschade in Zuid-Limburg, stemmen niet hoopvol.

Het tweede argument van de Raad is dat de aardbevingschade ten aanzien van het Groningerveld uniek van aard is. En, zo lezen wij, dat er elders eigenlijk geen aantoonbare schades ontstaan als gevolg van mijnbouw. Opnieuw is hier weinig onderbouwing voor te vinden.

Sterker nog, er komen wel degelijk signalen dat zulke schades er zijn en ook op langere termijn kunnen optreden. De stelling dat mijnbouw niet of nauwelijks leidt tot schades aan wo-

ningen, is een argument dat vele jaren ook ten aanzien van het Groningerveld is aangevoerd. Ten onrechte, zo weten wij nu al geruime tijd.

De argumentatie van de Raad kent overigens ook een wat een merkwaardige bijkomende argumentatie. De Raad betoogt namelijk, zoals de Commissie Mijnbouwschade zelf ook stelt, dat de Commissie Mijnbouwschade in feite in de praktijk ook de omgekeerde bewijslast hanteert. Dit is moeilijk te verifiëren, ook omdat er geen rechterlijke uitspraken bekend zijn waar het advies van de Commissie Mijnbouwschade getoetst kon worden. De jaarverslagen van de Commissie Mijnbouwschade geven geen inzicht op dit punt.

Wij hebben de Commissie Mijnbouwschade per mail de vraag gesteld of er na adviezen van de Commissie Mijnbouwschade civiele procedures aanhangig zijn gemaakt door gedupeerden. Na enige tijd kregen we de volgende reactie van de Commissie Mijnbouwschade: 'De Commissie heeft, voor zover bekend, er geen weet van of er schademelders naar de rechter zijn gegaan na ontvangst van het definitieve advies.'

Kortom dergelijke uitspraken zijn er hoogst waarschijnlijk niet, en als ze er al zijn heeft de Commissie Mijnbouwschade hier geen informatie over. Laten wij er dus maar vanuit gaan dat na de adviezen van de Commissie Mijnbouwschade geen enkele gedupeerde de gang naar de civiele rechter heeft gemaakt, of beter gezegd: heeft willen of kunnen maken wegens eerdergenoemde barrières.

Maar als het klopt de Commissie Mijnbouwschade in de praktijk al de omgekeerde bewijslast hanteert en als het klopt dat schademelders inderdaad altijd instemmen met het advies, dan zou er juist geen beletsel moeten zijn om tot een algemene wettelijke regeling te komen met daarin opgenomen het bewijsvermoeden. Zo'n algemene regeling biedt uiteraard een veel betere basis dan verschillende contracten die de

staat afsluit met (een aantal) mijnbouwmaatschappijen die ook weer vrij gemakkelijk opgezegd kunnen worden.

Een algemene wettelijke regeling heeft een veel duurzamer karakter en verhoogt ook het vertrouwen van (potentiële) gedupeerden bij mijnbouw. Dat potentieel verhoogde vertrouwen geldt dan ook voor de rechtspraak, politiek en het openbaar bestuur.

Algemeen wettelijke regeling mijnbouwschade

Zoals wij hebben betoogd, zijn er tal van redenen te kiezen voor een algemene wettelijke regeling voor de afhandeling van mijnbouwschades. Een regeling naar voorbeeld van het Groningermodel, die landelijk geldt voor alle vormen van mijnbouw. Als een gedupeerde dan schade heeft, kan hij zich melden bij een publiekrechtelijke instantie zoals het Instituut Mijnbouwschade Groningen, dat wellicht omgevormd zou kunnen worden tot een algemeen Instituut Mijnbouwschade.

Daarbij dient inhoudelijk ook de omgekeerde bewijslast te gelden, zodat de gedupeerde niet de dubbele causaliteit dient aan te tonen. Als de gedupeerde het niet eens is met het besluit, staat de weg open naar de, laagdrempelige, bestuursrechter.

De individuele gedupeerde is veelal de bezitter van een eigen woning. De tegenpartij is een machtige concessiehouder, zoals de NAM. Dit leidt tot een ongelijke strijd. De mijnbouwmaatschappijen verdienen veel geld aan mijnbouwwinning als concessiehouder. De mijnbouwmaatschappij zal zich bij het aanvragen van de concessie bewust moeten zijn van de potentieel aanwezige externe kosten door schadeclaims en dit als risico incalculeren. Kortom, maak het 'Groninger' model algemeen geldend en wettelijk verankerd.

Noten

- 1 De staat is in het algemeen de eigenaar van de delfstoffen. De staat kan voor de exploitatie een concessie verlenen.
- 2 Over de exacte financiële afhandeling van de schadevergoedingen is weinig informatie beschikbaar. Er lopen nog arbitrageprocedures tussen de staat en de NAM, maar deze zijn niet openbaar. Wel is bekend dat de NAM in dit kader ook een claim bij de staat heeft neergelegd in verband met het stopzetten van de gaswinning in het Groningerveld. De NAM beschikt over een eeuwigdurende concessie met betrekking tot het Groningerveld.
- 3 Zie hierover in NJB 2015: NJB: nieuws – Omkering bewijslast aardbevingsschade in Groningen
- 4 Zie hierover: Dijkstra, G.S.A., Van der Meer, F.M. (2024). Van euforie tot misère, Wat valt er te leren van 'affaires?' *Staat van de Uitvoering*, Den Haag, 2024. Gerrit Dijkstra en Frits van der Meer (31-12-2024). Stel één algemene wet rond mijnbouwschade in. *Het Financieele Dagblad*.
- 5 Deze 14 adviezen betreffen alle de gaswinning Eleveld in Drenthe.
- 6 Daartoe zijn tussen de minister van Economische Zaken en de mijnbouwondernemingen overeenkomsten gesloten: één voor kleine gas- en olievelden en één voor zoutwinning

S&D online lezen

Abonnees van S&D kunnen zich aanmelden voor de digitale versie van S&D via send@wbs.nl.
Een los digitaal abonnement kost € 2 per maand.

INHOUD

- 3 **Redactioneel** Bezuinigingen, sociaal-democratie
en mijnbouwschade
- 4 **Vrijmipo Atanas Daltsjev** De koekoek
- 7 **Column Annemarieke Nierop** Ombuigingen
- 8 **Interview Silja Häusermann** ‘Weten sociaal-democraten wel
wat hun electoraat is?’
- 16 **Sarah de Lange** Radicaal-rechts succes en het verlies van
de sociaal-democratie
- 22 **Josse de Voogd** Perspectieven op ongelijkheid, afhaken
en linkse politiek
-

S&D THEMA

BEZUINIGEN OM TE BEZUINIGEN

- 34 **David Rietveld** Ravijnjaar 2026
- 43 **Column Douwe Jan Elzinga** Het ravijnjaar 2026 is onrechtmatig
- 45 **Glimina Chakor, Evelyne Lammerding & Marije Schnabel** De impact
van ravijnjaar 2026
-
- 50 **Column Lex Staal** Sociaal werk: meer overleven dan innoveren
- 52 **Gerrit Dijkstra & Frits van der Meer** Maak het Groninger model
voor mijnbouwschade algemeen geldend

9789461646378

S&D

JAARGANG 82 NUMMER 1 2025

vangennep